

MICHAŁ KOZŁOWSKI

Historycy wojskowości – uczniowie Stanisława Herbsty

Historiografia jest dziełem nie tylko wybitnych jednostek, ale składa się na nią też dorobek szkół historycznych, metodologicznych, środowisk oraz zespołów badawczych. Stanisław Herbst¹ (ur. 12 lipca 1907 – zm. 24 czerwca 1973) w zgodnej opinii uchodzi za jednego z ostatnich polskich polihistorów². Był to historyk o niezwykłej rozległości zainteresowań badawczych. Wciąż jednak nie powstała jego biografia, a na biografię taką zasługuje on bardziej niż ktokolwiek spośród historyków polskich okresu PRL³. Był obdarzony wybitnym talentem pedagogicznym i pozostawił po sobie liczne grono wychowanków. Utalentowany pedagog z powołania, wspaniały wychowawca, wielki autorytet naukowy i moralny – są to cechy niezwykłego uczonego. Czy Stanisław Herbst stworzył szkołę? Czy miał tylko uczniów? Jego seminarium w Instytucie

---

¹ Niestety, do tej pory nie dysponujemy biografią Stanisława Herbsty. Prac o tym historyku jest ponad 90, nie ma sensu ich tu wymieniać. Skrupulatne zestawienie opracowała Marzena Rosiak http://biblioteka.zamosc.pl/dat/attach/24774_stanislawherbst.pdf (dostęp 1 VIII 2019).

² S. Kieniewicz, *Ostatni polski polihistor*, „Tygodnik Powszechny” 1973, nr 29, s. 3. Przekład w: *70 żywotów. Portrety, sylwetki, wywiady i wspomnienia o ludziach, których życie było godne i owocne*, wybór i red. A. Paluchowski, Kraków 1977, s. 417–422. Inicjatorem napisania tego tekstu był Henryk Wereszycki, zob. *Stefan Kieniewicz – Henryk Wereszycki. Korespondencja z lat 1947–1990*, oprac. E. Orman, Kraków 2017, s. 355–356.

³ W dyskusji nad książką Rafała Stobieckiego (*Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana*, Warszawa 2007) Tadeusz P. Rutkowski zwrócił uwagę na zaniebaną biografistykę historyków działających w PRL i postulował opracowanie biografii osób istotnych dla tego okresu: Celiny Bobińskiej, Tadeusza Daniszewskiego, Aleksandra Gieysztorę, Stanisława Herbsty, Henryka Jabłońskiego, Stefana Kieniewicza, Józefa Kowalskiego, Kazimierza Lepszego, Karola i Ewy Maleczyńskich, Jaremy Maciszewskiego, Tadeusza Manteuffla i innych, zob. *Dyskusja wokół książki „Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna...” [z udziałem:] Ewy Domańskiej, Macieja Górnego, Marka Kornata, Krzysztofa Kosińskiego, Wojciecha Piaska, Patryka Pleskota, Zbigniewa Romka, Tadeusza Pawła Rutkowskiego, Andrzeja Wierzbickiego, Piotra Wróbla*, „Kwartalnik Historyczny” 2009, nr 1, s. 124.

Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego (IH UW) należało po II wojnie światowej do jednych z najpopularniejszych. Do tego należy dodać seminaria prowadzone w Wojskowej Akademii Politycznej (WAP) w czasie, gdy wykładał tam Herbst (1957–1968) oraz w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk (IH PAN). Sam Stanisław Herbst jest uważany za jednego z ojców warszawskiej szkoły historyków wojskowości⁴.

Metoda pracy i wspólne zainteresowania cechują piarstwo historyczne ludzi z którymi Herbst nie miał wiele wspólnego. Sam historyk zdobył doktorat pod kierunkiem Oskara Haleckiego⁵. Ze względu na swoje zainteresowania Herbst był uczniem Wacława Tokarza, choć uczęszczał również na seminarium Marcelego Handelsmana⁶. Herbst pisał po latach: „rozpocząłem studia na seminarium Oskara Haleckiego, który urzekł mnie erudycją i poczytnością. Wybrałem sobie temat lukę – o przedkircholmskim okresie wojny inflanckiej”⁷. Pracę doktorską obronił w grudniu 1931 r. („Wojna inflancka 1601/1602”, która poszerzona opublikowana została drukiem w 1938 r.⁸). Największy wpływ na jego piarstwo historyczne oprócz Wacława Tokarza wywarli: Marian Kukiel oraz prawdopodobnie Otton Laskowski.

Termin „szkoły” w historiografii jest niezmiernie trudny do precyzyjnego zdefiniowania. Szkoły czy kierunki są najważniejszą formą istnienia

⁴ W. Majewski, *Historia wojskowa w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego*, „Przegląd Historyczny” 1980, nr 4, s. 673–703; *idem*, *Stanisław Herbst – badacz dziejów wojskowych*, „Studia z Historii Historiografii Wojskowej” 1989, t. 2, s. 292–314; *idem*, *Stanisław Herbst – historyk sztuki wojennej, która też jest sztuką* [w:] S. Herbst, *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia. Wybór pism*, Warszawa 1978, t. 2, s. 8–19; *idem*, *Stanisław Herbst (1907–1973) – historyk wojskowy*, „Przegląd Historyczny” 2007, nr 4, s. 555–557; *idem*, *Stanisław Herbst (1907–1973)*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” (ZN WAP) 1981, nr 107, s. 125–139; J. Maroń, *Pogmatwana genealogia. O warszawskiej szkole historyczno-wojskowej słów kilka*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2013, s. 253–265; *idem*, *Następcy Wolińskiego i Herbsta, czyli outsiderzy polskiej historiografii wczesnonowożytnej (XVI–XVII w.)* [w:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku. Studia i materiały*, red. K. Maksymiuk, D. Wereda, R. Roguski, Siedlce 2016, s. 7–17.

⁵ Dość często Herbst jest uważany błędnie za ucznia Haleckiego: M. Wierzbička, *Herbst Stanisław* [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 181.

⁶ A. Zahorski, *Życie i twórczość Stanisława Herbsta* [w:] S. Herbst, *Potrzeba historii...*, t. 1, Warszawa 1978, s. 12. Zahorski pisze, że Herbst był na seminarium magisterskim u Henryka Mościckiego, ale pracę pisał pod opieką Wacława Tokarza. Zob. też W. Majewski, *Stanisław Herbst – historyk sztuki wojennej...*, s. 7, przyp. 2; S. Herbst, *Jak zostałem historykiem* [w:] *idem*, *Potrzeba historii...*, t. 2, s. 21–22; A. Zahorski, *Stanisław Herbst (1907–1973)* [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 459.

⁷ S. Herbst, *Jak zostałem historykiem*, „Dzieje Najnowsze” 1973, nr 3, s. 317. Przedruk w: *idem*, *Potrzeba historii...*, t. 2, s. 22.

⁸ *Idem*, *Wojna inflancka 1600–1602*, Warszawa 1938 (wyd. 2, Warszawa 2006). Zob. A. Zahorski, *Życie i twórczość...*, s. 12.

wspólnoty uczonych uprawiających określoną dyscyplinę naukową. Rozpiętość poglądów w sprawie definicji pojęcia „szkoły” jest duża. Najwięcej zwolenników ma teza, iż „szkoła” to formacja intelektualna, w obrębie której musi występować relacja mistrz – uczeń. Aby mówić o „szkole”, dane środowisko musi mieć mistrza i uczniów, którzy kontynuują jego dzieło (metodę). Pojęciem „szkoły” operuje się w historiografii w bardzo różnych znaczeniach. W pierwszym dość popularnym, zawężonym rozumieniu tego pojęcia „szkoła” jest formacją wyrosłą w kręgu mistrza-założyciela, którego uczniowie kontynuują przede wszystkim jego metody warsztatowe, natomiast poglądy naukowe – już niekoniecznie. Drugie pojęcie „szkoły” ma często charakter metaforyczny i jest bardziej szerokie. Dotyczy określonej grupy, środowiska czy formacji intelektualnej. W polskiej literaturze historycznej termin szkoła rozpowszechnił Władysław Smoleński. Toczyła się też na ten temat dość rozległa dyskusja⁹.

Ambicją większości profesorów, uczonych o uznanym dorobku, było zawsze stworzenie szkoły, chęć przekazania swoim uczniom nie tylko podstawowych zasad warsztatowych, norm etycznych, ważnych w pracy historyka, ale także pewnej trudno uchwytnej wizji historii, sposobu jej rozumienia i badania¹⁰. Tekst ten, mimo czynionych prób, niestety nie wyczerpuje tematu, a jedynie stanowi do niego wstęp, pewnego rodzaju obietnicę badawczą. Liczba prac napisanych na seminarium magisterskim Herbsta w Instytucie Historycznym UW jest bliska 400. Poddanie badaniu tak dużej próby społecznej wymagałoby osobnego projektu, dlatego w niniejszym artykule ograniczę się do osób, które zdobyły doktoraty pod kierunkiem Herbsta i tylko w zakresie historii wojskowej.

Do grona uczniów Stanisława Herbsta z seminarium doktorskiego prowadzonego w Instytucie Historycznym UW należało bardzo wiele osób, które

---

⁹ J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; M. Frančić, „Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy?, „Historyka. Studia Metodologiczne” („Historyka”) 1985, s. 121–133; A.F. Grabski, *Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki* [w:] *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975, s. 456 i 534; *idem*, *Pojęcie szkoły w historii historiografii* [w:] *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych*, red. M. Zgórzak, Warszawa 1993, s. 13–34; H. Olszewski, *Rozważania o szkołach historiograficznych*, „Historyka” 1984, s. 129–140; T. Pawelec, *Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 46–60; R. Remond, *Czym jest francuska szkoła historyczna?*, „Historyka” 1986, s. 105–111; J. Serczyk, *Wokół pojęcia szkoły historycznej*, „Historyka” 1983, 133–137; K. Śreniowska, *W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich*, „Historyka” 1977, s. 93–98; *eadem*, *Co to jest szkoła historyczna?*, „Historyka” 1983, s. 127–131.

¹⁰ R. Stobiecki, *W poszukiwaniu szkół w historiografii dziejów najnowszych po 1989 r.* [w:] *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych w Polsce po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et. al., Lublin 2016, s. 185–196.

można podzielić na dwie główne grupy. Jak wiadomo, Herbst prowadził dwa seminaria. Pierwsze było poświęcone historii kultury i historii miast. Pierwsza grupa to: Barbara Bieńkowska, „Kronika Emeryka Węgry (1516–1531) jako źródło Wapowskiego do kroniki lat 1516–1528” (14 grudnia 1963 r.); Roman Bugaj, „Michał Sędziwój (1556–1636). Życie i pisma” (31 października 1964 r.); Tadeusz Chudoba, „Rozwój rynku zbożowego dorzecza Wisły w XVI wieku” (24 października 1964 r.); Krzysztof Dumała, „Przemiany przestrzenne miast w Królestwie Polskim w latach 1831–1869” (9 października 1971 r.); Stanisław Frelek, „Osadnictwo ziemi stężyckiej XV–XVI w.” (21 grudnia 1968 r.); Zbigniew Góralski, „Szpitale: opieka nad ubogimi na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym” (3 maja 1960 r.); Ryszard Juszkiewicz, „Mławskie Mazowsze w latach 1939–1945” (21 grudnia 1968 r.); Daniela Kosacka, „Rozwój przestrzenny północnej Warszawy od poł. XVII do końca XVIII wieku” (24 lutego 1962 r.); Jan Kosim, „Warszawskie przedsiębiorstwo liwerunków wojskowych «IgnacyNeumark et Compagne» (1812–1838). Z dziejów kształtowania się burżuazji” (25 maja 1968 r.); Helena Kozakiewiczowa, „Rzeźba renesansowa w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku” (13 czerwca 1964 r.); Alicja Makowska, „Prywatne miasto Staszów i dobra staszowskie” (5 czerwca 1971 r.); Edward Stańczak, „Komisja J.K. Mości Skarbowa a wieś ekonomiczna za Augusta III (1736–1748)” (30 stycznia 1971 r.); Wojciech Trzebiński, „Działalność urbanistyczna magnatów polskich w XVIII w.” (3 listopada 1959 r.); Damian Szulecki, „Obwód radomski w latach 1815–1863. Przeobrażenia gospodarcze i społeczne” (9 czerwca 1973 r.). Wśród tego seminarium wyodrębniłbym grupę „kulowców”. Jak wiadomo, od 1953 r. Wydział Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego był pozbawiony przez władze PRL prawa nadawania stopni naukowych doktora i doktora habilitowanego (odzyskać miał je dopiero w roku 1977). Stąd też osoby związane z Jerzym Kłoczowskim robiły właśnie doktoraty pod kierunkiem Herbsta. Należy tu wspomnieć o takich osobach jak: Grażyna Karolewicz, „Poglądy społeczne Stanisława Papczyńskiego” (24 kwietnia 1965 r.); Wiesław Müller, „Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII–XVIII wieku” (30 października 1965 r.); Florentyna Rzemieniuk, „Dzieje miasta Bodzentyna” (ok. 1355–1869) (10 stycznia 1970 r.).

Oczywiście sam fakt napisania doktoratu nie przesądza jeszcze o przynależności do szkoły, nie sposób go jednak lekceważyć¹¹, tym bardziej że tematyka wspomnianych rozpraw uczniów Herbsta nie jest przypadkowa i układa się w pewną całość. Herbst był zatrudniony w Instytucie Historycznym UW jako wykładowca od 1946 r. (docent 1948, profesor nadzwyczajny

---

¹¹ Podkreśliłem to w dwóch pracach: *Oskar Halecki i jego uczniowie. Wzajemne relacje po latach* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. 3, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2014, s. 24–77; *Nauczyciel i wychowawca. O uczniach Stanisława Kościalkowskiego* [w:] *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016, s. 130–179.

1954, profesor zwyczajny 1961). Był w tym czasie kierownikiem Katedry Historii Polski do XVIII w. i Nauk Pomocniczych Historii (1962–1969), kuratorem Katedry Historii Nowoczesnej i Najnowszej (1967–1968) i kierownikiem Zakładu Historii Najnowszej Powszechniej i Polski (1969–1973). Trzeba jednak pamiętać, że Herbst oprócz seminarium doktorskiego prowadził kilka zespołów. Jednym z nich była istniejąca od 1951 r. grupa historyków, której celem było napisanie historii powstania kościuszkowskiego. Jego efektem było opublikowanie kilku monografii i rozpraw. Rocznie na każde z dwóch seminariów Herbsta uczęszczało około 20 osób. Od lat pięćdziesiątych do roku akademickiego 1972/1973 w IH UW powstało ponad 50 prac doktorskich¹².

Recenzent wielu prac Herbsta – Andrzej Zahorski – pisał: „Jako nauczyciel akademicki posiadał szczególne uzdolnienia, umiał swoją wielką erudycję przekazać studentom, był wobec nich tak ogromnie, ujmująco życzliwy [...]. Dla studentów miał zawsze czas [...]. W przeciwieństwie do innych profesorów, nie zabiegał, aby na jego seminaria uczęszczali najzdolniejsi. Dokładał wiele pracy, aby student średnio zdolny mógł napisać pracę magisterską. Równocześnie jednak stawiał maksimum wymagań, dyskwalifikował rzeczy źle zrobione, czasem wymagał pracy od początku, żądał licznych przeróbek i uzupełnień [...]. Na jedną rzecz przy tym student mógł liczyć mając profesora Herbsta za opiekuna pracy: że pod względem metodycznym i konstrukcyjnym oraz bibliograficznym otrzyma uwagi i pomoc najlepszą z dobrych. Chyba w talencie dydaktycznym, erudycji i rzetelności tego uczonego należy szukać przyczyn wielkiej popularności jego seminariów”¹³. „Bogactwo i wielostronność tematyki naukowej, jaką podejmował Stanisław Herbst, znalazły odbicie w pracy dydaktycznej na wyższych uczelniach. Prowadził dwa seminaria magisterskie i dwa doktorskie na UW, a nadto przez dziesięć lat seminaria w Wojskowej Akademii Politycznej. Owocem tych zajęć było kilkaset rozpraw magisterskich i przeszło 50 doktorskich. Seminarium S. Herbsta cieszyły się ogromną frekwencją. Wykazywał wielką troskę o należyte napisanie przez studenta pracy podjętej pod jego kierunkiem. Wielka erudycja pozwalała mu na udzielanie wskazówek bibliograficznych i metodycznych niezwykle trafnych i cennych. Między bajki należy włożyć opinię o jego gołęmbim sercu, które jakoby uniemożliwiałoby mu zdyskwalifikowanie rzeczy źle zrobionej. Wymagał wiele, a wymagania te stale zwiększał”¹⁴.

¹² M. Nagielski, *Stanisław Herbst jako dydaktyk i wychowawca wielu pokoleń historyków wojskowości* [w:] *Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009, s. 38.

¹³ A. Zahorski, *Życie i twórczość...*, s. 33.

¹⁴ *Idem*, *Stanisław Herbst (12 VII 1907 – 24 VI 1973)*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, nr 4, s. 1024.

Druga grupa seminarzystów to uczestnicy seminarium z historii wojskowej¹⁵. Seminarium doktorskie wyłoniło się z zespołu badawczego badania dziejów powstania kościuszkowskiego. Sposób jego prowadzenia był podobny jak na seminarium z historii miast i kultury¹⁶. Istotnym elementem było wprowadzenie przez Herbsta analizy źródeł i komentarzy do nich na podstawie analizy mapy terenu, na którym odbywała się bitwa lub kampania. Dodatkowym elementem, o czym będzie mowa, były podróże historyczno-wojskowe¹⁷. Tak wspomina seminarium Ryszard Juskiewicz: „chodziłem na seminarium Profesora do Instytutu Historycznego UW. Jego uczestnikami byli: mgr Krasnowski, dr Jacek Wilczur, dr Jadwiga Nadziejowa, mgr Wanda Sadurska, płk. Zygmunt Walter-Janke, dr Korab-Żebryk, mgr Romuald Śreniawa-Szypkowski, Jędrzej Tucholski, dr Tomasz Strzembosz, dr Anna Borkiewicz-Celińska, dr Maria Wiśniewska, mgr Marek Getter, mgr Henryk Bułhak, dr Jerzy Tucholski, dr Andrzej Leszek Szcześniak, dr Bloch, dr Wiesław Majewski, dr Adam Dobroński, dr Janusz Wojtasik. Na seminariach gościli zapraszani przez Profesora historycy: prof. Władysław Bartoszewski, prof. Stefan Kieniewicz, prof. Krzysztof Dunin-Wąsowicz, płk Marian Porwit, płk Kazimierz Rosen-Zawadzki, prof. Krystyna Kersten, płk Jan Zamojski oraz żołnierze konspiracji różnych formacji podziemnych. Na naszym seminarium referował m.in. swoją pracę dr Roman-Żebryk oraz Leszek Moczulski [...] wiem że echa dyskusji na naszych seminariach wychodziły poza mury uniwersyteckie i cytowano wypowiedzi prof. W. Bartoszewskiego o powstaniu warszawskim, Leszka Moczulskiego czy też dr. T. Strzembosza o akcjach zbrojnych w Warszawie oraz bardzo kontrowersyjną na ówczesne czasy pracę Koraba-Żebryka o AK w wyzwolaniu Wilna. Atrakcyjność seminarium wiązała się z otwartością wypowiedzi, a także stałym uczestnictwem b. żołnierzy konspiracji antyhitlerowskiej (płk. Waltera-Janke, Koraba-Żebryka, Śreniawy-Szczypkowskiego, Borkiewicz-Celińskiej, Wiśniewskiej czy też Tucholskiego)”¹⁸. Z kolei Jan Tyszkiewicz tak wspomina seminarium: „Terminami spotkań – jako dla pracujących – były późne godziny popołudniowe i wieczorne (do godz. 20). Sala była zatłoczona (p. III, s. 10 lub 12), okno otwarte, a część nałogowych

¹⁵ W. Majewski, *Historia wojskowa...*, s. 673–703; *idem*, *Stanisław Herbst – badacz...*, s. 292–314; T. Chudoba, *Profesor Herbst jako opiekun prac naukowych [w:] Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009, s. 27–28.

¹⁶ H. Szwanowska, T. Zarębska, R. Juskiewicz, *Wspomnienia o seminarium Stanisława Herbsta [w:] Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, Warszawa 2005.

¹⁷ A. Zahorski, *Życie i twórczość...*, s. 34–35.

¹⁸ R. Juskiewicz, *Wspomnienia...*, s. 209.

palaczy paliła podczas zajęć, bo Profesor się zgodził. Bierne palenie dla wyrozumiałego Profesora było niewątpliwie szkodliwe, ale emocjonalnie zaangażowanie uczestników i chciwość chwytania każdego słowa były przemożne. Wśród słuchaczy miał też grupę byłych AK-owców, którzy opracowali wspomnienia, historię działań swoich oddziałów albo fragmenty dziejów powstania warszawskiego [...]. Ich relacje i dyskusje, jako ważne i jedyne źródła do wielu zagadnień, nagrywano czasem na taśmy¹⁹. Wiemy, jak wyglądały seminaria: „Zacznęły się one od szerokiego wprowadzenia ze strony Ministra na temat problematyki, którą omawiano na spotkaniu. Czasami był to niemal półgodzinny wykład dotyczący wybranych problemów badawczych, dorobku wybitnych historyków polskich i zagranicznych w tym zakresie, czy wreszcie omówienia najnowszej literatury, o której uczestnicy seminarium nie byli świadomi [...]. Następnie Profesor prezentował nowe pozycje na rynku księgarskim lub te, które otrzymywał jako dary od kolegów w kraju i za granicą, omawiając szczegółowo ich zawartość. Jeśli pozwalał na to czas, omawiał konferencje naukowe, w których brał udział, przedstawiając ciekawsze wystąpienia ich uczestników. Trzecią część seminarium stanowiły krótkie komunikaty uczniów o postępach w prowadzonych badaniach nad tematami ustalonymi z Profesorem. Niekiedy miały miejsce wystąpienia zaproszonych gości, którzy po prezentacji materiału i dyskusji, odpowiadali na stawiane im pytania [...]. Profesor stosował także inne formy prelekcji, które miały zainteresować uczniów i zmusić ich do większej aktywności – często odbywały się bowiem dyskusje nad ważnymi pozycjami historycznymi, czy też znanymi filmami historycznymi [...]. Cechą Profesora było uaktywnianie osób, które przybywając z prowincji były nieśmiałe i obawiały się włączać do dyskusji²⁰.”

Warto podkreślić, że Herbst przez wiele lat zabiegał o utworzenie w Instytucie Historycznym UW Katedry Historii Wojskowej. Było to spowodowane dużym zainteresowaniem tą specjalizacją ze strony studentów. Niestety dyrekcja IH UW nie wyraziła na to zgody.

Pośród uczniów, którzy obronili doktorat w Instytucie Historycznym UW, można wyróżnić kilka grup. Pierwsza to osoby, które zajęły się tematyką nowożytną oraz militarnymi dziejami powstania kościuszkowskiego.

Krzysztof Bauer²¹ (ur. 3 października 1941 w Hruszniewie) był absolwentem seminarium magisterskiego Herbsta (mgr 1966 – „Szturm Pragi 4 listopada 1794”). Doktorat był kontynuacją zainteresowań dotyczących insurekcji „Wojsko insurekcji kościuszkowskiej. Armia koronna” (31 marca

¹⁹ J. Tyszkiewicz, *Pamięć o Profesorze Stanisławie Herbście* [w:] *Wojsko. Wojskowość. Miasta...*, s. 35.

²⁰ M. Nagielski, *Stanisław Herbst jako dydaktyk i wychowawca...*, s. 40–41.

²¹ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010, s. 308.

1973)²². Praca została wydana drukiem jako: *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego* (Warszawa 1980²³). Bauer specjalizuje się w historii przełomu XVIII/XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem powstania kościuszkowskiego. Z innych jego prac warto wymienić książki: *Blaski i cienie insurekcji kościuszkowskiej* (Warszawa 1982) i *Uchwalenie i obrona Konstytucji 3 Maja* (Warszawa 1991). Bauer zrecenzował też książkę Herbsta *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku* (Warszawa 1983²⁴).

Tabela 1. Uczniowie Stanisława Herbsta na UW – seminarium z historii wojskowości

Imię i nazwisko	Rok urodzenia	Doktorat	Habilitacja
1	2	3	4
Marian Lech	1928	„Wojsko komputowe Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie 1736–1762. Organizacja i funkcjonowanie” (1961)	
Andrzej Rzepniewski	1929	„Obrona Wybrzeża w 1939 r. (Przygotowanie i przebieg działań)” (1962)	„Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935–31 sierpnia 1939)” (1992)
Zdzisław Spieralski	1927	„Wojna polsko-mołdawska 1530–1532” (1962)	
Czesław Bloch	1927	„Prądyński jako historyk Powstania Listopadowego” (1964)	„Generał Ignacy Prądyński 1792–1850” (1975)
Bogdan Hillebrandt	1931	„Partyzantka na Kielecczyźnie w latach drugiej wojny światowej” (1964)	„Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939–1945” (1975)
Wiesław Majewski	1931	„Dzieje wojskowe powstania kozackiego 1664 r. (kwiecień–grudzień)” (1966)	„Żółte Wody 1648” (daty nie ustalono)
Bolesław Woszczyński	1930	„Komisja Wojskowa i Ministerstwo Spraw Wojskowych w latach 1917–1921 (zarys organizacji i działalności)” (1966)	
Władysław Ważniewski	1930	„Zbrojny ruch oporu na terenie miechowsko-pińczowskim w latach 1939–1945” (1966)	

²² Recenzenci: Leonard Ratajczyk, A. Zahorski.

²³ Recenzje: W.S. Mikuła [rec.], K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego* Warszawa 1980, ZN WAP 1982, nr 110, s. 182–185; J. Żuraw, *Armia kościuszkowska*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (WPH) 1982, nr 2 (100), s. 247–250; M. Klimecki [rec.], K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego* Warszawa 1980, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (SMHW) 1983, s. 345–346.

²⁴ K. Bauer, *Powstanie Kościuszkowskie w ocenie profesora Stanisława Herbsta*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984, s. 89–92.

1	2	3	4
Janusz Wojtasik	1933	„Kampania Podolska 1698 r.” (1966)	„Idea walki zbrojnej o niepodległość Polski 1864–1907. Koncepcje i próby realizacji” (1985)
Janusz Sikorski	1927	„«Księgi hetmańskie» Stanisława Sarnickiego na tle piśmiennictwa wojskowego w Polsce XVI wieku” (1967)	„Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX” (1973)
Wacław Szczygielski	1905	„Konfederacja Barska w Wielkopolsce. Studium z dziejów walk o niepodległość i emancypację polityczną drobnej szlachty w latach 1768–1770” (1967)	
Henryk Wisner	1936	„Krzysztof II Radziwiłł (1585–1640)” (1967)	(Tytułu nie ustalono) (1972)
Roman Łoś	1923	„Artyleria Królestwa Polskiego w czasie pokoju i działań wojennych 1815–1831” (1968)	
Jan Ziółek	1931	„Mobilizacja sił zbrojnych na lewobrzeżu Wisły w czasie powstania listopadowego” (1968)	„Stosunek Wielkiej Emigracji do dynastii Bonapartych” (1979)
Barbara Sobolowa		„Komisje porządkowe cywilno-wojskowe w Wielkopolsce w latach 1790–1792” (1969)	
Jacek Wilczur	1925	„Zagłada Włochów w niemieckich obozach jenieckich IX 1943 – V 1945” (1969)	
Tadeusz Nowak	1917	„Arsenały artylerii koronnej w latach 1632–1655” (1970)	„Polska technika wojenna XVI–XVIII w.” (1974)
Robert Bielecki	1939	„Udział Polaków w walkach nad Berezyną w listopadzie 1812 r.” (1972)	
Andrzej Dobroński	1943	„Potencjał militarno-gospodarczy Królestwa Polskiego w planach wojennych Rosji w latach 1907–1913/14” (1972)	„Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego w latach 1866–1914” (1981)
Tadeusz Dąbkowski	1925	„Rewolucyjno-powstańcza działalność Józefa Piłsudskiego w latach 1887–1914” (1972)	
Jadwiga Nadzieja	1923	„Generał Józef Zajączek. Od Ołomuńca do Berezyny 1794–1812” (1972)	
Jan Skarbek	1940	„Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831” (1972)	
Tomasz Strzembosz	1930	„Zbrojny ruch oporu w Warszawie (1939–1944). Oddziały walki bieżącej warszawskich organizacji konspiracyjnych” (1972)	„Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1945” (1982)
Krzysztof Bauer	1941	„Wojsko insurekcji kościuszkowskiej. Armia koronna” (1973)	

1	2	3	4
Andrzej Janowski	1922	„Okręg stołeczny Stronnictwa Narodowego 1939–1944” (1973)	
Bogusław Krassowski	1934	„Polska Kartografia Wojskowa w latach 1918–1939” (1973)	

Marian Lech²⁵ (ur. 28 września 1928 w Łęczeszycach) magisterium zdobył pod kierunkiem Stanisława Arnolda w IH UW w 1952 r. („Program polityczny szlachty polskiej w świetle diariuszy sejmów za Zygmunta Augusta”). Doktorat pod kierunkiem Herbsta pt. „Wojsko komputowe Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie 1736–1762. Organizacja i funkcjonowanie” (28 kwietnia 1961)²⁶. Fragmenty pracy zostały opublikowane (*Autorament cudzoziemski wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce saskiej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, cz. 1, s. 92–112; *Jazda autoramentu polskiego wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie saskiej*, SMHW 1961, cz. 2, s. 46–93). Historii wojskowości dotyczy książka opublikowana w serii: „Bitwy, Kampanie, Dowódcy” pt. *Generał Antoni Madaliński 1739–1805* (Warszawa 1971) oraz kilka artykułów.

Dość duże zasługi w popularyzacji nowożytnych dziejów wojskowości ma Zdzisław Spieralski²⁷ (ur. 9 maja 1927 w Łodzi – zm. 26 lutego 1983 w Warszawie). Był absolwentem historii na Uniwersytecie Łódzkim (1956). Od 1949 r. pracował jako dziennikarz: redaktor „Dziennika Łódzkiego” (1949–1950), redaktor w Wydawnictwie Łódzkim (1956–1960), redaktor w Książce i Wiedzy (1967–1969) i zastępca redaktora w Wiedzy Powszechnej (1969–1972). W latach 1961–1962 był pracownikiem Katedry Historii Polski XIX i XX w. w IH UŁ. Obronił doktorat „Wojna polsko-mołdawska 1530–1532” (21 grudnia 1962 r.)²⁸. Od 1972 r. był pracownikiem naukowym w IH PAN (od 1974 adiunkt). Był też współpracownikiem komisji historyczno-wojskowej Ministerstwa Obrony Narodowej (MON). Jego twórczość dotyczyła przede wszystkim historii wojskowości XV–XVII w. Jest autorem m.in. książek: *Kampania obertyńska* (Warszawa 1962) i *Narodziny staropolskiej sztuki wojennej* (Warszawa 1972). Na uwagę zasługują jego prace popularnonaukowe: *Stefan Czarnecki pogromca Szwedów* (Warszawa 1953) i *W walce z najazdem szwedzkim* (Warszawa 1955), obie napisane wraz ze

²⁵ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 131.

²⁶ Recenzenci: Janusz Woliński, Józef Gierowski.

²⁷ M. Barański, *Spieralski Zdzisław* [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 489; J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 89–90; W. Majewski, A. Wyczański, *Zdzisław Spieralski (9.5.1927 – 26.2.1983)*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 4, s. 1030–1031.

²⁸ Recenzenci: Bohdan Baranowski, Andrzej Wyczański.

Zbigniewem Kuchowiczem. Warto też wspomnieć tłumaczoną później na język rumuński pracę *Awantury mołdawskie* (Warszawa 1967; 2001 – przekład rosyjski). Jest też autorem dwóch biografii: *Jan Zamoyski* (Warszawa 1989) i *Jan Tarnowski* (Warszawa 1989). Był także współautorem *Małej encyklopedii wojskowej* (t. 1–3, Warszawa 1967–1971) i *Zarysu dziejów wojskowości polskiej* (Warszawa 1965). Warto też wspomnieć o napisanej wspólnie z Janem Wimmerem popularnej książce *Polska sztuka wojenna w latach 1563–1647. Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej* (Warszawa 1961).

Z łódzkim środowiskiem historycznym był związany też Waclaw Szczygielski²⁹ (ur. 20 marca 1905 w Wilczogębach nad Bugiem – zm. 16 czerwca 1989 w Łodzi). Studia historyczne ukończył na Uniwersytecie Poznańskim pod kierunkiem Adama Skałkowskiego. W latach 1931–1939 pracował jako nauczyciel historii w Łodzi. W okresie II wojny światowej był zaangażowany w działalność AK – był delegatem rządu na powiat węgrowski. Po wojnie związany ze szkolnictwem w łódzkim. Naukowo zajmował się badaniem dziejów konfederacji barskiej. W 1958 r. uzyskał nagrodę Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH) za pracę *Antoni Morawski, pułkownik konfederacji barskiej*. Doktorat „Konfederacja Barska w Wielkopolsce. Studium z dziejów walk o niepodległość i emancypację polityczną drobnej szlachty w latach 1768–1770” (29 kwietnia 1967 r.)³⁰ ukazał się drukiem w 1970 r. Od 1938 r. był stałym współpracownikiem Polskiego Słownika Biograficznego (PSB), gdzie opublikował około 300 biogramów głównie konfederatów barskich. Autor wielu drobnych studiów na temat konfederacji barskiej w czasopiśmie naukowych m.in. *Konfederacja Barska na Kujawach (1768–1772)*, „Ziemia Kujawska” (1978, 1981); *Toruń i Prusy Królewskie a konfederacja barska w Wielkopolsce*, „Zapiski Historyczne” (1976).

Kolejny nowożytnik to Henryk Wisner³¹ (ur. 25 sierpnia 1936 w Warszawie). W 1962 r. ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim magisterium – „Bitwa pod Batohem 1–2 czerwca 1652”; doktorat „Krzysztof II Radziwiłł (1585–1640)” (20 maja 1967 r.)³². W 1972 r. został doktorem habilitowanym. W 1987 r. otrzymał tytuł profesora nauk humanistycznych. Jest pracownikiem IH PAN. Specjalizuje się w nowożytnej historii Polski, jest znawcą dziejów Rzeczypospolitej za panowania Wazów. Prace z historii wojskowości były jedynie etapem jego kariery naukowej (*Od Uj-*

²⁹ J. Kita, *Szczygielski Waclaw*, „Polski Słownik Biograficzny” 2011, t. 47, s. 519–520; J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik...*, s. 92–93.

³⁰ Recenzenci: Emanuel Rostworowski, A. Zahorski.

³¹ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 261; *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Kriegerseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006.

³² Recenzenci: B. Baranowski, Władysław Tomkiewicz.

ścia do Warki, Warszawa 1973; *Z lat potopu 1655–1660*, Warszawa 1975; *Lisowczycy*, Warszawa 1976; wyd. 2 popr. i uzup. – 1995; wyd. 3 – 2004; *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978; *Kircholm 1605*, Warszawa 1987; wyd. 2 – 2005; wyd. 3 – 2011; wyd. 4 – 2016; *Rokosz Zebrzydowskiego*, Kraków 1989). Następnie Wisner ewoluował jako badacz zagadnień dziejów nowożytnego księstwa litewskiego³³.

W gronie seminarium kościuszkowskiego mamy, co ciekawe, dwie kobiety. Jadwiga Nadzieja³⁴ (z domu Krajewska, ur. 26 kwietnia 1923 w Warszawie – zm. 6 sierpnia 2017) w 1962 r. uzyskała magisterium na seminarium Herbsta w IH UW („Generał Józef Zajączek jako organizator i polityk w latach 1752–1795”). Pracowała jako kierownik w Redakcji Historycznej w Wydawnictwie MON. Warto podkreślić, że w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia awans dla kobiety w instytucji podległej Ministerstwu Obrony Narodowej był utrudniony, gdyż większość funkcji kierowniczych sprawowali oficerowie. Doktorat – „Generał Józef Zajączek. Od Ołomuńca do Berezyny 1794–1812” (11 listopada 1972 r.)³⁵. Zajmowała się epoką napoleońską. Opublikowała sporo tomów w serii „Historyczne Bitwy” (*Generał Józef Zajączek 1752–1826*, Warszawa 1975; *Od jakobina do księcia namiestnika*, Katowice 1988; *Zamość 1813*, Warszawa 1994; *Lipsk 1813*, Warszawa 1990; wyd. 2 popr. – 1998; *Falaise 1944*, Warszawa 2003). Z kolei Barbara Sobolowa zajmowała się badaniem dziejów powstania kościuszkowskiego – doktorat „Komisje porządkowe cywilno-wojskowe w Wielkopolsce w latach 1790–1792” (25 października 1969 r.)³⁶. Jej dorobek jest dość skromny (*Powstanie Kościuszkowskie w dokumencie archiwalnym*, red., Warszawa 1985).

Pierwotnie badaczem dziejów nowożytnych był Janusz Wojtasik³⁷ (ur. 5 listopada 1933 w Żelechowie). W 1956 r. ukończył studia na Wydziale

³³ O Wisnerze jako badaczu unii polsko-litewskiej zob. A. Czerniecka-Haberko, *Unie polsko-litewskie w historiografii polskiej*, Toruń 2013, s. 301–308; Wisner jako badacz Zygmunta III Wazy zob. P.P. Szapczyński, *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków 2013, s. 18–51 (rozdz. *Rzeczpospolita Obojga Narodów a Habsburgowie, Szwecja i Rosja (1587–1618) w ujęciu dawniejszej oraz nowszej historiografii – polskiej i obcej*).

³⁴ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 230.

³⁵ Recenzenci: J. Woliński, J. Wimmer.

³⁶ Recenzenci: Janusz Deresiewicz, Bogusław Leśnodorski.

³⁷ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 175; P. Matusak, *Profesor Janusz Wojtasik jako historyk nowożytnik [w:] Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane profesorowi Januszowi Wojtasikowi [ur. 1933] w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. P. Matusak, M. Plewczyński, M. Wagner, Siedlce 2004, s. 9–14; *Bibliografia prac Profesora Janusza Wojtasika [w:] Czyn zbrojny w dziejach...*, s. 15–33; J. Wojtasik, *O profesorze jako Mistrzu i Nauczycielu [w:] Stanisław Herbst – historyk i regionalista 12 lipca 1907 – 24 czerwca 1973*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1996, s. 137–138.

Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę magisterską przygotował pod kierunkiem Janusza Wolińskiego („Udział Polski w wojnie z Turcją w latach 1696–1699”), doktorat „Kampania Podolska 1698 roku” (5 marca 1966 r.)³⁸. Stopień doktora habilitowanego otrzymał w 1985 r. w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN („Idea walki zbrojnej o niepodległość Polski 1864–1907. Koncepcje i próby ich realizacji”). Od 1991 r. był profesorem zwyczajnym nauk humanistycznych. Był zatrudniony na stanowisku profesora w Akademii Obrony Narodowej w Warszawie, Akademii Podlaskiej w Siedlcach oraz Mazowieckiej Wyższej Szkole Humanistyczno-Pedagogicznej w Łowiczu. Prace Wojtasika dotyczą okresu od XVII do początków XX w. (*Idea walki zbrojnej o niepodległość Polski 1864–1907. Koncepcje i próby ich realizacji*, Warszawa 1987; *Podhajce 1698*, Warszawa 1990; *Dyskusje na emigracji wokół przyczyn upadku powstania 1863–1864, kwestii odbudowy Polski i nieuchronności powstań*, Katowice 2001; współautor *Od Sejmu Niemego do Konferencji Poczdamskiej. Z politycznych i wojskowych dziejów Polski (1717–1945)*, Siedlce 2002; *Od potęgi przez upadek do odrodzenia. Z dziejów politycznych i wojskowych Polski (XVI wiek – 1918 r.)*, Siedlce 2003; *Powstanie styczniowe 1863–1864 – węzłowe problemy*, b.m.w. 2004; *Terytorium Polski pod względem wojskowym, cz. 1: Polski teatr wojny do 1945*, Warszawa 2004; *Źródła do dziejów powstań polskich XVIII–XIX w archiwach wiedeńskich, irkuckich i lwowskich*, Toruń 2004; *Powstanie styczniowe (1863–1864) jako improwizowana wojna partyzancka*, Warszawa 2003; *Zmierzch i odrodzenie Rzeczypospolitej. Z polskich dziejów politycznych i wojskowych do 1918 r.*, Warszawa 2009; *Polskie powstania narodowe i próby powstańcze w latach 1795–1914*, Warszawa 2013). Warto też wspomnieć o pracach pod jego redakcją: *Powstanie styczniowe 1863–1864. Materiały sympozjum z okazji 120 rocznicy wybuchu powstania styczniowego*, Warszawa 1984; *Powstanie 1794 roku i tradycje kościuszkowskie na Podlasiu*, Siedlce 1997; *Jan Sobieski – wódz i polityk (1629–1696) w trzechsetletnią rocznicę śmierci*, Siedlce 1997; *Powstanie kościuszkowskie 1794. Z dziejów polityczno-społecznych*, Warszawa 1997; *Od Żółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku*, Warszawa 2000; *Legiony Polskie we Włoszech z perspektywy dwustulecia (1797–1997)*, Siedlce 2001.

Zupełnie odrębnie należy potraktować badacza epoki napoleońskiej Roberta Bieleckiego³⁹ (ur. 29 kwietnia 1939 w Warszawie – zm. 6 września 1998 w Warszawie). W 1962 r. ukończył studia historyczne na Uni-

³⁸ Recenzenci: J. Gierowski, J. Woliński.

³⁹ E. Piskurewicz, M. Tyszkowa, *Robert Bielecki (24 IV 1939 – 6 IX 1998)*, „Archeion” 2000, nr 101, s. 373–379; T. Wituch, B. Stolarczyk *Studenci Instytutu...*, s. 241. Robert Bielecki był przez wiele lat współpracownikiem wywiadu, zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), sygn. BU 01789/269/J; 0911/116; 02778/328D.

wersytecie Warszawskim pod kierunkiem Rafała Gerbera („Anglo-Boerska walka o Transwal 1884–1902”). Od 1963 r. był pracownikiem Redakcji Zagranicznej Polskiej Agencji Prasowej m.in. w Paryżu. Pod kierunkiem Herbsta obronił pracę doktorską „Udział Polaków w walkach nad Berezyną w listopadzie 1812 r.” (11 listopada 1972 r.)⁴⁰. Był autorem wielu książek dotyczących dziejów wojskowości polskiej oraz historii Francji okresu od rewolucji francuskiej do 1831 r. (*Napoleon*, Warszawa 1973; wyd. 2 – 1979; *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa 1974; *Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. Materiały z archiwów francuskich*, Warszawa – Łódź 1987; *Bastylia 1789*, Warszawa 1989; *Belwederczycy i podchorążowie*, Warszawa 1989; *Somosierra 1808*, Warszawa 1989; *Berezyna 1812*, Warszawa 1990; *Polacy w Legii Cudzoziemskiej 1831–1879*, Warszawa – Łódź 1992; *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1–3, Warszawa 1995–1998; *Austerlitz 1805*, Warszawa 1993; *Wielka Armia*, Warszawa 1995; *Szwolężerowie gwardii*, Warszawa 1996; *Marszałek Ney*, Warszawa 1998; wyd. 2 – 2018; *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa 2001). Badał też wojskowe dzieje powstania warszawskiego (*Batalion harcerek „Wigry”*, Warszawa 1991; *Długa 7 w Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 1994; wyd. 2 – 2010; *W zasięgu PAST-y*, Warszawa 1994; *Żołnierze Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1995; współautor J. Kulesza, *Przeciw konfidentom i czołgom. Oddział 993/W kontrwywiadu Komendy Głównej AK i batalionu AK „Pięść” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim 1944 roku*, Warszawa 1996). Pobocznym zakresem zainteresowań Roberta Bieleckiego była współczesna historia Francji.

Kolejna grupa to trzech wojskowych. Do tego grona należy m.in. Tadeusz Dąbkowski⁴¹ (ur. 17 sierpnia 1925 w Radominie – zm. 19 stycznia 2016 w Warszawie). W marcu 1944 r. wstąpił do Brygady Partyzanckiej „Grunwald”, w której dowodził drużyną. W Wojsku Polskim od 1944 r. Absolwent Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (1944 r.). W 1947 r. ukończył studium wojskowe w Akademii Politycznej imienia Lenina w ZSRR i został oficerem politycznym w lotnictwie. Był zastępcą komendanta Oficerskiej Szkoły Lotniczej w Dęblinie (1950–1951). Następnie był szefem Zarządu Politycznego Dowództwa Wojsk Lotniczych (1954–1956). W 1962 r. został mianowany zastępcą dowódcy Wojsk Obrony Powietrznej Kraju ds. politycznych. W 1966 r. ukończył Akademię Sztabu Generalnego (ASG) i awansował na generała brygady. W wieku 42 lat w 1967 r. został wydalony

⁴⁰ Recenzenci: A. Zahorski, Władysław Rostocki.

⁴¹ H. P. Kosk, *Generalicja polska*, t. 1, Pruszków 2001, s. 111; J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 1: A–H, Toruń 2010, s. 319–321; Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Kolekcja Teczka Akt Personalnych (TAP), sygn. 1783/90/20, Akta personalne Tadeusza Dąbkowskiego.

z wojska i PZPR. Następnie pracował w Instytucie Krajoznawstwa PAN. Dąbkowski był absolwentem seminarium magisterskiego Herbsta na WAP (1961, magisterium – „Organizacja i dowodzenie jednostkami lotnictwa polskiego w latach 1936–1939”⁴²). Doktorat zaś obronił w 1972 r. „Rewolucyjno-powstańcza działalność Józefa Piłsudskiego w latach 1887–1914” (24 czerwca 1972 r.)⁴³. W latach 1980–1990 był na stypendium naukowym w Akademii Nauk Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Tam 11 listopada 1990 r. obronił doktorat „Wielka Wojna Narodowa 1941–1945 w świadomości historycznej narodu białoruskiego” (uznany w Polsce jako habilitacja; *Wielka Wojna Narodowa w świadomości historycznej narodów ZSRR na przykładzie Białoruskiej SRR*, Wrocław 1988). Od 1993 r. był profesorem Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, a następnie Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Mysłowicach. Jego dorobek historyczny (pomijając artykuły o charakterze propagandowym) jest dość skromny i sprowadza się do kilkunastu prac o tematyce historyczno-wojskowej.

Kolejną postacią jest Roman Łoś⁴⁴ (ur. 16 lipca 1923 w Zamościu). W latach 1944–1944 był żołnierzem Batalionów Chłopskich. Od 1946 r. służył w Wojsku Polskim (od 1973 r. pułkownik). W latach 1951–1955 wykładowca cyklu politycznego w Oficerskiej Szkole Uzbrojenia. W latach 1955–1964 wykładowca w Oficerskiej Szkole Artylerii, a następnie w latach 1965–1977 w Wyższej Szkole Wojsk Rakietowych i Artylerii. W 1961 r. uzyskał tytuł magistra na seminarium u Stefana Kieniewicza („Generał Józef Longin Sowiński”), doktorat „Artyleria Królestwa Polskiego w czasie pokoju i działań wojennych 1815–1831” (20 stycznia 1968 r.)⁴⁵. Praca została opublikowana w 1969 r. nakładem wydawnictwa MON. Łoś był historykiem polskiej artylerii (*Artyleria Królestwa Polskiego 1815–1831*, Warszawa 1969; *Polska artyleria 1914–1939*, Warszawa 1991; *Z dziejów i kart chwały artylerii polskiej*, Warszawa 2001). Jego dorobek to kilkadziesiąt artykułów. Część z jego prac jest poświęcona dziejom powstania listopadowego (*Działalność gen. Józefa Bema podczas powstania listopadowego*, SMHW 1988, s. 117–155). Łoś jest też autorem artykułu o wojennych losach Herbsta⁴⁶.

⁴² Archiwum Wojskowe w Nowym Dworze Mazowieckim (dalej: AWNDM), Akta Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego z lat 1951–1990 (dalej: WAP), sygn. 172.1.1274, Tadeusz Dąbkowski, „Organizacja i dowodzenie jednostkami lotnictwa polskiego w latach 1936–1939”, Warszawa 1961.

⁴³ Recenzenci: Włodzimierz Tadeusz Kowalski, Andrzej Garlicki.

⁴⁴ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 229; CAW-WBH, TAP, sygn. 1679/84/415, Akta personalne Romana Łośa.

⁴⁵ Recenzenci: Józef Dutkiewicz, S. Kieniewicz.

⁴⁶ R. Łoś, *O działalności okupacyjnej Profesora Stanisława Herbsta [w:] Wojsko. Wojskowość. Miasta...*, s. 29–31.

Dość zapomnianą, aczkolwiek ważną postacią na polu historiografii wojskowej, był Janusz Sikorski⁴⁷ (ur. 10 kwietnia 1927 w Krakowie – zm. 28 października 2011 w Salt Lake County w USA). Był długoletnim pracownikiem naukowym Wojskowego Instytutu Historycznego (WIH). W Wojsku Polskim od 1951 r., pułkownik od 1971 r. W latach 1951–1956 był zatrudniony w Katedrze Sztuki Wojennej w Akademii Sztabu Generalnego, 1956–1957 w Zarządzie XI Sztabu Generalnego (SG) WP (kierownik Działu Historii Wojen Dawnych), 1957–1959 w Biurze Historycznym Wojska Polskiego. Od 1959 do 1990 r. pracownik WIH. Był m.in. kierownikiem Zakładu VI Historii Dawnego Wojska Polskiego (1959–1970). Do zadań Zakładu VI należało także wydawanie półrocznika „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”. Magisterium uzyskał w 1950 r. na UJ. Doktorat „Księgi hetmańskie» Stanisława Sarnickiego na tle piśmiennictwa wojskowego w Polsce XVI wieku” (25 lutego 1967 r.)⁴⁸. Habilitacja na UAM w 1973 r. (*Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*). W 1990 r. uzyskał tytuł profesora nauk wojskowych. Warto podkreślić, że był jednym z niewielu pracowników WIH, który był bezpartyjny. Historyk ten jest autorem wielu książek: *Jak walczyli nasi przodkowie, cz. 1*, Warszawa 1952; *Jak walczyli Polacy (o polskiej sztuce wojennej XVIII i XIX w.)*, Warszawa 1953; *Wojsko i sztuka wojenna w starożytności*, Warszawa 1957; *Wojsko i sztuka wojenna epoki feudalizmu: od VI do XV wieku*, Warszawa 1959; *Wojsko i sztuka wojenna epoki feudalizmu: od XVI do XVIII wieku*, Warszawa 1960; *Wojsko i sztuka wojenna epoki kapitalizmu: od drugiej połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 1961; *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1–2, red. nauk. J. Sikorski, Warszawa 1965–1966; *Wojsko i sztuka wojenna epoki kapitalizmu: od drugiej połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 1971; *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa 1972; wyd. 2 popr. i uzup. – 1975; *Udział Polaków w wojnach o wolność i niepodległość innych narodów w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1978; *Kanny 216 p.n.e.*, Warszawa 1984; wyd. 2 – 2012; *Polskie tradycje wojskowe, t. 1: Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów*, red. J. Sikorski, Warszawa 1990; *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991; *Jasna Góra 1655*, Warszawa 1994.

Dalej można wyróżnić cywilnych pracowników Wojskowego Instytutu Historycznego. W tym gronie bez wątpienia najwybitniejszą postacią jest Tadeusz Marian Nowak⁴⁹ (ur. 24 czerwca 1917 w Krakowie – zm. 28 maja

⁴⁷ CAW-WBH, TAP, sygn. 1839/95/2076, Akta personalne Janusza Sikorskiego.

⁴⁸ Recenzenci: W. Tomkiewicz, Tadeusz Ulewicz.

⁴⁹ K. Komorowski, *Prof. dr hab. Tadeusz Marian Nowak, 1917–2010*, PHW 2010, nr 2 (231), s. 247–252; T.M. Nowak, *Moja droga do pracy naukowej*, PHW 2007, nr 2 (217), s. 9–16; *idem, Moje kontakty ze szwedzką nauką wojskowo-historyczną w latach 1954–1979: fragment*

2010). Był on podobnie jak Sikorski absolwentem historii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1947 – „Zagadnienie pochodzenia pisma w świetle relacji autorów starożytnych”; promotor: Ludwik Piotrowicz). W latach 1945–1951 pracował jako asystent na macierzystej uczelni, w latach 1951–1958 był sekretarzem naukowym Komisji Wojskowo-Historycznej MON. Od 1958 do 1991 r. pracownik BH WP, następnie WIH w Zakładzie Historii Dawnego Wojska Polskiego. Jeden z niewielu cywili w obu instytucjach. Doktorat obronił 3 marca 1970 r. („Arsenały artylerii koronnej w latach 1632–1655”). Habilitacja w 1974 r. w Instytucie Historii Nauki PAN na podstawie książki *Polska technika wojenna XVI–XVIII w.* (Warszawa 1970). Profesor nauk humanistycznych od 1982 r. W 1992 r. przeszedł na emeryturę. Dorobek Tadeusza Mariana Nowaka to kilkaset publikacji z zakresu historii myśli wojskowej, sztuki wojennej, techniki wojskowej oraz kartografii: *Walki z agresją zakonu krzyżackiego w okresie jednoczenia państwa polskiego*, Warszawa 1952; *Polska sztuka wojenna w czasach Odrodzenia*, Warszawa 1955; *Cztery wieki polskiej książki technicznej 1450–1850*, Warszawa 1961; *Polskie wojskowe piśmiennictwo techniczne do roku 1764*, Warszawa 1961; *Z dziejów techniki wojennej w dawnej Polsce*, Warszawa 1965; współautor: J. Wimmer, *Dzieje oręża polskiego 963–1945*, t. 1: *Dzieje oręża polskiego do roku 1793*, Warszawa 1968; *Kazimierz Siemienowicz, ok. 1600–ok. 1651*, Warszawa 1969; *Polska technika wojenna XVI–XVIII w.*, Warszawa 1970; *Wojna trzynastoletnia 1454–1466*, Warszawa 1974; *Władysław Łokietek – polityk i dowódca*, Warszawa 1978; współautor: J. Wimmer, *Historia oręża polskiego 963–1795*, Warszawa 1981; *Rozwój techniki raketowej w świetle europejskich traktatów XIII–XVII wieku*, Warszawa 1995; *Polskie tłumaczenia europejskiej literatury wojskowej dokonane w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2000; *Dawne wojsko polskie: od Piastów do Jagiellonów*, Warszawa 2006. Ważną część jego dorobku zajmują edycje źródłowe, które ukazały się pod jego redakcją (J. Bem, *Uwagi o raketach zapalających*, Warszawa 1953; K. Siemienowicz, *Wielkiej sztuki artylerii część pierwsza*, Warszawa 1963; A. dell’Aqua, *Praxis*

---

pamiętnika, SMHW 2008, s. 259–263; *idem*, *Kartografia – moja miłość. Fragment pamiętnika*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2010, z. 1/2, s. 273–301; J. Piłatowicz, *Professor Tadeusz Marian Nowak (1917–2010) – historyk techniki wojskowej i redaktor „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2012, nr 2, s. 235–264; T. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 336–337; *idem*, *Cierpienia młodego marksisty na Uniwersytecie Jagiellońskim (1950). Tadeusza Mariana Nowaka listy do władz Polski Ludowej*, „Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej” 2017, s. 189–222; J. Sikorski, *Z życia i działalności profesora Tadeusza Mariana Nowaka – w 65 rocznicę urodzin*, SMHW 1982, s. 3–26; I. Stasiewicz-Jasiukowa, *O działalności profesora Tadeusza Mariana Nowaka w Komitecie Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2011, z. 2, s. 203–215; *Złota księga nauki polskiej. Naukowcy zjednoczonej Europy*, Gliwice 2006, s. 565–566.

ręczna działa, Wrocław 1969; wyd. 2 – Oświęcim 2016; J. Tarnowski, *Consilium rationis bellicae*, Warszawa 1987; J. Naronowicz-Naroński, *Kartografia. O delineacjach miejsc różnych i czynieniu map geographice*, Białystok 2002).

Andrzej Rzepniewski⁵⁰ (ur. 15 listopada 1929 w Mińsku Mazowieckim – zm. 30 kwietnia 1998) był jak większość uczniów Herbsta absolwentem IH UW. W 1952 r. po ukończeniu trzyletnich studiów zawodowych ze specjalnością archiwalną rozpoczął pracę w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Pracował tu do 1954 r. Po 1955 r. był kolejno cywilnym pracownikiem naukowym SG WP, cywilnym pracownikiem naukowym Wojskowego Biura Historycznego, wreszcie cywilnym adiunktem WIH. W 1958 r. uzyskał tytuł magistra na UW na seminarium Herbsta – „Korpus Poniatowskiego w walkach nad Bzurą (wrzesień–listopad 1794 r.)”. 21 grudnia 1962 r. obronił doktorat „Obrona Wybrzeża w 1939 r. (Przygotowanie i przebieg działań)”⁵¹. Praca ukazała się drukiem w 1964 r., wydanie 2 uzupełnione natomiast w 1970 r. W tym samym roku opublikował monografię *Wojna powietrzna w Polsce na tle rozwoju lotnictwa Polski i Niemiec*. W 1992 r. Rada Wydziału Historycznego UW na podstawie pracy „Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935 – 31 sierpnia 1939)” przyznała mu stopień doktora habilitowanego. Praca ukazała się w tym samym roku drukiem nakładem WIH. Wydanie 2 rozszerzone ukazało się w 1992 r. Cztery lata później Rada Naukowa WIH wystąpiła o nadanie mu tytułu profesora nauk humanistycznych. W tym czasie pracował w Wojskowym Instytucie Historycznym jako profesor nadzwyczajny. W 1996 r. został dodatkowo kierownikiem nietatowym Katedry Historii Wojskowej przy IH UW. Pracował też w Mazowieckiej Wyższej Szkole Humanistyczno-Pedagogicznej w Łowiczu. Zainteresowania naukowe koncentrowały się głównie w kręgu problemów polskiej historii wojskowej okresu międzywojennego i II wojny światowej. Zajmowały go zwłaszcza kwestie dotyczące organizacji i działań Marynarki Wojennej. Drugi jego ważny obszar badań to lotnictwo wojskowe.

Wiesław Majewski⁵² (ur. 7 października 1931 w Sejnach) był absolwentem seminarium na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Herbsta (magisterium – „Kampania letnia i jesienna 1667 r. – studium działań polskich”, 1958). Następnie pracował jako archiwista w Archiwum Akt Nowych, bibliotekarz w Centralnej Bibliotece Wojskowej (1961–1973) oraz w latach 1973–2002 w Wojskowym Instytucie Historycznym w dziale bibliografii

⁵⁰ M. Wrzosek, *Prof. dr hab. Andrzej Rzepniewski (1929–1998)*, PHW 2000, nr 1 (182), s. 251–254; T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 144; AWNDM, Teczki Akt Personalnych AWNDM (TAP AWNDM), sygn. 110/91/92, Akta personalne Andrzeja Rzepniewskiego.

⁵¹ Recenzenci: H. Jabłoński, Stanisław Płoski.

⁵² T. Rawski, *Wiesław Maria Majewski*, „Rocznik Przemyski” 2008, nr 1, s. 3–6.

(1973–2002). Po przejściu na emeryturę zatrudniony był w Mazowieckiej Wyższej Szkole Humanistyczno-Pedagogicznej w Łowiczu. Doktorat „Dzieje wojskowe powstania kozackiego 1664 r. (kwiecień–grudzień)” (25 czerwca 1966)⁵³. Habilitacja „Żółte Wody 1648” (nieopublikowana). Profesor od 1992 r. Pracował w WIH i na Uniwersytecie Warszawskim. Majewski jest badaczem dziejów wojskowych XIX w. (*Dębe Wielkie – Iganie 1831*, Warszawa 1969; *Grochów 1831*, Warszawa 1972; wyd. 2 – 1982; *Piotr Wysocki (1797–1875)*, Warszawa 1989). Jest też redaktorem lub współautorem licznych bibliografii (*Bibliografia polskich bibliografii wojskowych*, cz. 1 dział 1: *Bibliografie ogólnowojskowe*, Warszawa 1967; *Nauka a obrona narodowa. Materiały do bibliografii*, cz. 1, Warszawa 1967; *Armia radziecka 1918–1968. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1968; *Ludowe Wojsko Polskie w odbudowie i rozbudowie kraju 1944–1969. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1969; *Wojna obronna Polski w 1939 r. Materiały do bibliografii*, Warszawa 1969; *Bibliografia polskich bibliografii wojskowych*, cz. 2 działy 2–8, Warszawa 1969; *Wojna obronna Polski w 1939 r. Bibliografia*, Warszawa 1971). Część jego bogatego dorobku została też poświęcona historii historiografii wojskowej.

Wyróżniłbym też trzech tzw. historyków partyjnych. Pod tym pojęciem rozumiem osoby będące zaangażowanymi działaczami PZPR, a instytucjonalnie związanymi z Zakładem Historii Partii przy KC PZPR oraz Wyższą Szkołą Nauk Społecznych przy KC PZPR. Bogdan Hillebrandt⁵⁴ (ur. 2 lutego 1931 w Warszawie) w 1954 r. ukończył studia historyczne I stopnia w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie. W 1956 r. został przyjęty na IV rok studiów historycznych Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1959 r., broniąc się na seminarium u Herbsta („Działalność bojowa I Brygady AL. Ziemi Kieleckiej w okresie od lipca do października 1944 roku”). Praca została wydana jako: *Działania oddziałów i brygad partyzanckich Gwardii i Armii Ludowej na Kielecczyźnie* (Warszawa 1962). Doktorat obronił 16 maja 1964 r. – „Partyzantka na Kielecczyźnie w latach drugiej wojny światowej”⁵⁵. Habilitacja w 1975 r. w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR (*Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939–1945*). Od 1954 r. pracował w Wydziale Historii Partii, w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR, a następnie od 1971 r. w Wyższej Szkole Nauk Społecznych (WSNS) przy KC PZPR. Jego dorobek skupił się na okupacyjnej i powojennej historii ruchu komunistycznego w Polsce. Kilka prac obejmuje jednak aspekty wojskowe (*Z działalności PPR, GL i AL w Kielec-*

⁵³ Recenzenci: J. Woliński, Zbigniew Wójcik.

⁵⁴ T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 572, przyp. 151; T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 248.

⁵⁵ Recenzenci: Czesław Madajczyk, Maria Turlejska.

czyźnie. 1942–1954, Kielce 1962, współautor: J. Naumiuk; *Szlakiem Gwardii i Armii Ludowej. Poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1965; *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 1967; wyd. 2 popr. – 1970; *Szlakiem Gwardii i Armii Ludowej. Poradnik bibliograficzny. Uzupełnienia 1965–1968*, Warszawa 1969; *W suchedniowskich i radoszyckich lasach*, Warszawa 1969; *Młodzież Warszawy w walce z hitlerowskim okupantem*, Warszawa 1970; *Udział młodzieży w podziemnej walce z hitlerowskim okupantem*, Warszawa 1972; *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1973; *Polska w II wojnie światowej*, Warszawa 1987; *Czyn zbrojny Związku Walki Młodych*, Warszawa 1989). Jak większość prac historyków związanych z WSNS przy KC PZPR jego dorobek jest zdezaktualizowany i ma głównie wymiar propagandowy.

Zupełnie inną drogę przeszedł Andrzej Janowski⁵⁶ (ur. 15 kwietnia 1922 w Warszawie – zm. 9 kwietnia 1998 w Warszawie). W czasie wojny podjął studia historyczne na Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Był żołnierzem Narodowej Organizacji Wojskowej i AK, służył w batalionie „Antoni”. W 1944 r. walczył w powstaniu warszawskim. Dostał się do niewoli niemieckiej, do Polski powrócił w 1946 r. Podjął studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, które ukończył w 1951 r. pod kierunkiem Janusza Wolińskiego („Prusy a sprawa polska w przededniu i podczas Kongresu Wiedeńskiego”). Następnie pracował w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR. Doktorat („Okręg stołeczny Stronnictwa Narodowego 1939–1944”)⁵⁷ obronił 9 czerwca 1973 r. w Instytucie Historycznym UW pod kierunkiem Stanisława Herbsta. Po rozwiązaniu Zakładu Historii Partii (1971) pracował w Centralnym Archiwum KC PZPR. Był członkiem redakcji pisma „Z Pola Walki”. Zajmował się dziejami ruchu robotniczego i historią najnowszą. Jego dorobek ogranicza się jedynie do informatorów o zasobie ZHP i Centralnego Archiwum KC PZPR.

Do tej grupy należy też Władysław Ważniewski⁵⁸ (właśc. Władysław Ważny, ur. 28 lutego 1930 w Chlewiskach). Jest absolwentem Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Warszawie (1953) i IH UW (magisterium – 1957 „Z walk Gwardii Ludowej w Obwodzie Krakowskim”; promotor T. Ładyga). Doktorat u Herbsta „Zbrojny ruch oporu na terenie miechowsko-pińczowskim w latach 1939–1945” obronił 25 czerwca 1966 r.⁵⁹ Pracował w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR i w Akademii Nauk Społecznych przy KC PZP. W 1970 r. wszedł w skład Komitetu Redakcyjnego i był redaktorem naukowym *Encyklopedii II wojny światowej* (1975). Po

⁵⁶ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 111.

⁵⁷ Recenzenci: C. Madajczyk, A. Garlicki.

⁵⁸ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 213.

⁵⁹ Recenzenci: C. Madajczyk, M. Turlejska.

1990 r. pracował w Akademii Podlaskiej w Siedlcach, na Wydziale Zamiejscowym Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL w Tomaszowie Lubelskim, był także prorektorem Wyższej Szkoły Biznesu i Administracji w Łukowie. W dużym ilościowo dorobku Ważniewskiego dominuje tematyka historii Polski Ludowej i ruchu komunistycznego. Jedynie kilka prac można zaliczyć do tematyki wojskowej: *Walki partyzanckie nad Nidą 1939–1945. Z dziejów walki podziemnej na ziemi miechowsko-pińczowskiej*, Warszawa 1969; wyd. 2 popr. i uzup. – 1975; *Bój o republikę pińczowską 1944*, Warszawa 1972; *Na przedpolach stolicy 1939–1945*, Warszawa 1974; *Partyzanci spod znaku Bartosza*, Warszawa 1980; współautor: T. Tarnogrodzki, *Walki partyzanckie o Polskę*, Warszawa 1980; *Czterdziestolecie Krajowej Rady Narodowej i Armii Ludowej. Materiały konferencji naukowej (27–28 XII 1983 r.)*, współredaktor, Warszawa 1985.

Spośród uczniów Herbsta, którzy pisali na tematy z zakresu wojskowości, mamy też dwóch naukowców związanych z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Pierwszy to Czesław Bloch⁶⁰ (ur. 1 listopada 1927 w Nowej Wsi Wschodniej – zm. 3 kwietnia 2000 w Lublinie). W odróżnieniu od innych osób związanych z Sekcją Historii KUL nie jest to osoba związana z Jerzym Kłoczowskim, a wręcz będąca z nim w stałym konflikcie. Tajemniczym aspektem życia Blocha jest to, że był tajnym współpracownikiem bezpieki o pseudonimie „Pedagog”⁶¹. Dodatkowo ustaliłem, że był też podporucznikiem Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego⁶². Jego praca doktorska to „Ignacy Prądzyński jako historyk Powstania Listopadowego” (23 czerwca 1964 r.). Habilitacja w 1975 r. na UW (*General Ignacy Prądzyński 1792–1850*, Warszawa 1974). Wspomniana książka jest do tej pory jedną z najlepszych monografii tej postaci. Bloch był zatrudniony na KUL od 1958 r. (docent – 1977, profesor nadzwyczajny – 1990). W latach 1984–2000 kierował Katedrą Historii Najnowszej w Sekcji Historii KUL. W swoich badaniach naukowych nie koncentrował się później na dziejach wojskowości. Lubelski uczyony zajmował się polskimi walkami niepodległościowymi, wielkimi mężami stanu Polski XIX i XX w., wielkimi ruchami politycznymi w Polsce, dziejami Polonii, deportacją ludności polskiej do ZSRR oraz stosunkami amerykańsko-radzieckimi. Jego prace, choć w dużej mierze wartościowe,

---

⁶⁰ *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wkład w kulturę polską w latach 1968–1993*, red. M. Rusecki, Lublin 1994, s. 360; M. Sobieraj, *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, Lublin 2015, s. 324, przyp. 1.

⁶¹ M. Sobieraj, *Między oporem a lojalnością...*, s. 290, 330, 441, 447, 464, 488, 505, 543, 618, 691, 711.

⁶² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (AIPN Lu), sygn. 289/464, Akta personalne Czesława Blocha.

były w niewielkiej ilości kontynuacją zainteresowań mistrza. Można wśród nich wymienić jednak prace z zakresu historii wojskowości (*Geneza bitwy pod Ostrołęką* [w:] *Materiały z sesji naukowej w Ostrołęce w 150 rocznicę bitwy*, 26 V 1981 r., red. W. Majewski, Warszawa 1984; *Zaciąg ochotniczy w Argentynie do Polskich Sił Zbrojnych w II wojnie światowej*, WPH 1987, nr 2 (120), s. 60–80).

Z KUL przez całe swoje życie był też związany Jan Ziółek⁶³ (ur. 29 lipca 1931 w Złakowie Borowym – zm. 5 września 2009 w Lublinie). Był absolwentem historii KUL w 1961 r. Doktorat „Mobilizacja sił zbrojnych na lewobrzeżu Wisły w czasie powstania listopadowego” (22 czerwca 1968 r.)⁶⁴. Praca ukazała się drukiem w 1974 r. Od 1969 r. Jan Ziółek był pracownikiem Sekcji Historii KUL (od 1981 docent; 1984 kierownik II Katedry Historii Nowożytnej KUL). W 1988 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego KUL, a w 1992 r. profesor zwyczajny. Był badaczem polskiego ruchu niepodległościowego w XIX w., Wielkiej Emigracji i dziejów Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Jego prace nie miały już związku z dziejami wojskowości.

Klika osób z seminarium Herbsta w IH UW zajęło się wojskowością okresu międzywojennego i II wojny światowej. Adam Dobroński⁶⁵ (ur. 1 listopada 1943 w Ostrowi Mazowieckiej) w 1966 r. ukończył seminarium magisterskie pod kierunkiem Herbsta na Uniwersytecie Warszawskim („Historia polskich pociągów pancernych 1918–1939 r.”). W 1972 r. uzyskał stopień doktora na podstawie pracy „Potencjał militarno-gospodarczy Królestwa Polskiego w planach wojennych Rosji w latach 1907–1913/14” (24 czerwca 1972 r.)⁶⁶. Pracę wydano w 1976 r. jako: *Potencjał militarno-gospodarczy Królestwa Polskiego w latach 1907–1914*. W 1981 r. uzyskał habilitację (*Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego w latach 1866–1914*), a w 1991 r. został profesorem nadzwyczajnym. Miejscem jego zatrudnienia była Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, a następnie Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku. Jego późniejszy dorobek związany jest z historią Białostoczczyzny, choć część prac dotyczy historii wojskowości (*Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, SMHW 1976, s. 241–284; *Pobór do armii*

⁶³ *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 501; *Ojczyzna i Wolność. Prace ofiarowane Profesorowi Janowi Ziółkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, E. Ziółek, Lublin 2000, s. 23–26; A. Pawłowski, *Wspomnienie o śp. profesorze Janie Ziółku [1931–2009]*, „Ibidem” 2010, s. 137–141; *Prof. dr hab. Jan Ziółek. Wiceprezes Towarzystwa Naukowego KUL*, „Summarium Societatis Scientiarum Catholicae Universitatis Lublinensis Ioannis Pauli II” („Summarium”) 2009, s. 123–128; M. Sobieraj, *Między oporem a lojalnością...*, s. 613–614, przyp. 1.

⁶⁴ Recenzenci: A. Zahorski, W. Rostocki.

⁶⁵ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 309.

⁶⁶ Recenzenci: Ludwik Bazyłow, I. Pawłowski.

rosyjskiej i służba w niej żołnierzy z Królestwa Polskiego 1907–1914, SMHW 1979, s. 243–275; *Zarys dziejów Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej*, red., Warszawa 1991; *Ułani Grochowscy*, Warszawa–Białystok, 1992; *Szkice z dziejów wojska i walk w północno-wschodniej Polsce*, Warszawa 1996; współautor: K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917–1939. Dzieje i tradycje*, Suwałki 2008).

Do tej grupy należy też zaliczyć Jana Skarbka (ur. 24 października 1940 w Nowym Targu – zm. 14 maja 2014 w Lublinie)⁶⁷. Badacz był absolwentem historii KUL (1963, magisterium – „Generał Jan Krukowiecki jako gubernator miasta Warszawy w powstaniu listopadowym”; promotor: Andrzej Wojtkowski). Od 1965 r. był pracownikiem Sekcji/Instytutu Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Rozprawę doktorską „Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831”⁶⁸ obronił 5 grudnia 1972 r. na seminarium Herbsta. 16 maja 1973 r. zatwierdzono mu stopień doktora. Kolejne prace dr. Skarbka dotyczyły już dziejów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX w. oraz geografii historycznej Kościoła w Polsce. W tej ostatniej dziedzinie należał do najwybitniejszych specjalistów w Polsce.

Najbardziej rozpoznawalną postacią z kręgu doktorów z warszawskiego środowiska historyków jest Tomasz Strzembosz⁶⁹ (ur. 11 września 1930 w Warszawie – zm. 16 października 2004 w Warszawie). Od 1951 r. studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim. Z powodów politycznych magisterium uzyskał dopiero w 1959 r. na seminarium Herbsta („Tumult warszawski 1525 r.”). Od 1954 r. pracował w Muzeum Historycznym Miasta Stołecznego Warszawy. Od 1966 r. pracował w IH PAN. W 1972 r. obronił doktorat „Zbrojny ruch oporu w Warszawie (1939–1944). Oddziały walki bieżącej warszawskich organizacji konspiracyjnych” (29 stycznia 1972 r.)⁷⁰. Od 1976 r. prowadził zajęcia zleczone na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, zatrudniony przy Katedrze Historii Kultury Polskiej (od 1984 na pełnym etacie). Strzembosz zajmował się historią: Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, dziejami polskiego państwa podziemnego, a także dziejami Ziemi Wschodnich II Rzeczypospolitej. Sam był też twórcą

---

⁶⁷ *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu...*, s. 461; W. Matwiejczyk, *Profesor Jan Ziółek: praca, spokój i pogoda ducha*, „Teki Komisji Historycznej” 2010, s. 7–10; S. Sarek, *Dr Jan Leon Skarbak*, „Summarius” 2014, s. 155–156; *Narrata de fontibus hausta: studia nad problematyką kościelną, polityczną i archiwistyczną ofiarowane Janowi Skarbkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, Lublin 2010, (*Bibliografia prac J. Skarbka*, s. 37–90).

⁶⁸ Recenzenci: A. Zahorski, W. Rostocki; J. Skarbak, *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831*, t. 1–2, Lublin 2011–2013.

⁶⁹ A. F. Baran, *Profesor Strzembosz – historyk Armii Krajowej, harcerz i wychowawca*, Warszawa 2009; T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 165–166.

⁷⁰ Recenzenci: Aleksander Gieysztor, C. Madajczyk.

szkoły badawczej⁷¹. Dorobek historiograficzny Strzembosza jest dość pokaźny i omówienie go wymagałoby dość pokaźnej pracy (*Odbijanie i uwalnianie więźniów w Warszawie 1939–1944*, Warszawa 1972; *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1945*, Warszawa 1978; wyd. 2 – 1983; *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1945*, Warszawa 1979; wyd. 2 – 1983; *Szare Szeregi jako organizacja wychowawcza*, Warszawa 1981; wyd. 2 – 1984; *Refleksje o Polsce i podziemiu 1939–1945*, Warszawa 1987; wyd. 2 – 1990; *Bohaterowie „Kamieni na szaniec” w świetle dokumentów*, Warszawa 1994; wyd. 2 – 1996; wyd. 3 – 2007; *Saga o „Łupaszce” ppłk. Jerzym Dąmbrowskim 1889–1941*, Warszawa 1996; *Rzeczpospolita podziemna*, Warszawa 2000; *Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941*, Warszawa 2004; współautor: *Czerwone bagno. Konspiracja i partyzantka antysowiecka w Augustowskim wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Gdańsk 2009).

Z kolei Jacek Wilczur⁷² (ur. 25 grudnia 1925 we Lwowie – zm. 25 września 2018 w Warszawie) w czasie wojny był żołnierzem i egzekutorem Armii Krajowej oraz Batalionów Chłopskich (BCh). Doktorat pod kierunkiem Herbsta napisał z zakresu historii najnowszej: „Zagłada Włochów w niemieckich obozach jeńческих IX 1943 – V 1945” (3 maja 1969 r.)⁷³. Pracował w Głównej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Opublikował ponad 30 książek i ok. 2000 artykułów poświęconych II wojnie światowej (m.in. *Sosny były świadkami. Ziemia konecka w latach okupacji 1939–1945*, Warszawa 1982; *Śmiertelny sojusz Hitler–Mussolini. Niewola i zagłada jeńców włoskich w niemieckich obozach jeńческих na ziemiach polskich: wrzesień 1943 – maj 1945*, Warszawa 2001).

Do tej grupy zaliczyłbym też Bolesława Woszczyńskiego⁷⁴ (ur. 27 czerwca 1930 w Borszczowie na Podolu). Jest on absolwentem Uniwersytetu Wrocławskiego (1953) i Uniwersytetu Warszawskiego (1955). W latach 1957–1980 Bolesław Woszczyński był zatrudniony na etacie naukowym w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Doktorat „Komisja Wojskowa i Ministerstwo Spraw Wojskowych w latach 1917–1921 (zarys organizacji i działalności)” (15 czerwca 1966 r.)⁷⁵. Praca ukazała się drukiem w 1972 r. Woszczyński był też redaktorem pisma „Archeion”. Jego dorobek to wiele artykułów z zakresu

⁷¹ R. Stobiecki, *W poszukiwaniu...*, s. 185–196.

⁷² J. Wilczur, *Ojczyzna nie udziela urlopów. Nie przeminie z wiatrem*, Warszawa 1997; *idem, Ściągałem Iwana „Groźnego” Demaniuka*, Warszawa 2009. Zob. też: Ł. Jasiński, *Sprawiedliwość i polityka. Działalność Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich/Hitlerowskich w Polsce 1945–1989*, Gdańsk–Warszawa 2018.

⁷³ Recenzenci: R. Gerber, A. Klatkowski.

⁷⁴ *Wywiad z doc. Bolesławem Woszczyńskim*, rozm. przepr. A. Rosa, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2011, nr 2, s. 157–193; CAW-WBH, Akta pracowników cywilnych MON, sygn. 1651/80/20, Akta personalne Bolesława Woszczyńskiego.

⁷⁵ Recenzenci: C. Madajczyk, M. Turlejska.

archiwistyki. Pod jego redakcją ukazała się praca *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. Wybór materiałów źródłowych* (Poznań 1985). Większość jego publikacji jest jednak związana z archiwistyką.

Warto też odnotować, iż Herbst był ważną postacią jeśli chodzi o geografę historyczną⁷⁶. Historykiem kartografii z grona jego wychowanków był Bogusław Krassowski⁷⁷ (pierwotnie Bogusław Szczypior, ur. 21 lutego 1934 w Warszawie – zm. 30 stycznia 1987 w Warszawie). Był on także bibliotekarzem. W 1969 r. obronił pracę magisterską pod kierunkiem Herbsta („Działalność służby geograficznej wojska polskiego w okresie drugiej wojny światowej”). Następnie pracował jako ekspedytor i kartograf w Zarządzie Topograficznym SG WP. W latach 1973–1987 kierował Zakładem Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej. Zajmował się upowszechnianiem historii polskiej kartografii. Doktorat „Polska Kartografia Wojskowa w latach 1918–1939” (14 kwietnia 1973 r.)⁷⁸. Praca ukazała się rok później w postaci książkowej (Warszawa 1974). Spośród prac Krassowskiego o dziejach polskiej kartografii można wyróżnić kilka, które dotyczą kartografii wojskowej (współautorzy: B. Dzikiewicz, T. Naumienko, *Prace polskich topografów wojskowych w czasie II wojny światowej. (Wspomnienia i refleksje)*, Warszawa 1978; „*Schronisko*”. *Służba Geograficzna Armii Krajowej*, Warszawa 1981; *Dzieje polskiej kartografii wojskowej i myśli strategicznej. Materiały z konferencji. Białystok, 5 i 6 maja 1980 r.*, współredaktor, Warszawa 1982; współautor, *Mapy topograficzne ziem polskich 1871–1945, t. 2: Służba geograficzna w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w latach 1939–1946*, Warszawa 1989).

Kolejna grupa uczniów to wojskowi z okresu pracy Stanisława Herbsta w Wojskowej Akademii Politycznej. Pod jego kierunkiem powstało w WAP 15 prac doktorskich i 81 magisterskich. 11 stycznia 1958 r. została tam utworzona Katedra Historii Wojskowej (od 22 czerwca 1960 r. – Katedra Historii Wojskowej i Sztuki Wojennej). Dziekan Wydziału Historycznego – Janusz Woliński, wysunął kandydaturę Stanisława Herbsta na jej szefa⁷⁹.

⁷⁶ H. Rutkowski, *Geografia historyczna w pracach Stanisława Herbsta* [w:] *Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej*, red. A. Galos, J. Janczak. Wrocław 1976, s. 197–209; *idem*, *O niektórych zainteresowaniach naukowych Stanisława Herbsta* [w:] *Stanisław Herbst – historyki regionalista. 12 lipca 1907 – 24 czerwca 1973*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1996, s. 45; J. Tyszkiewicz, *Stanisława Herbsta trwały wkład w geografę historyczną* [w:] *idem*, *Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów*, Warszawa 2003, s. 189–197.

⁷⁷ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 317; *Wspomnienia o pracownikach Działu Zbiorów Specjalnych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994/1995, s. 297–316.

⁷⁸ Recenzenci: Stanisław Pietkiewicz, Tadeusz Jędruszczak.

⁷⁹ W.S. Miłkuła, *Katedra Historii Wojen i Historii Wojskowości Wojskowej Akademii Politycznej w latach 1957–1990. Przyczynek do dziejów szkolnictwa wojskowego w PRL*, Warszawa

Trzeba zauważyć, że przyjsię Wolińskiego i Herbsta zapoczątkowało trwający do 1968 r. napływ cywilnych pracowników UW do pracy w WAP⁸⁰. Herbst objął funkcję szefa Katedry Historii Wojskowości WAP 27 czerwca 1958 r. W tym czasie większość z oficerów zatrudnionych w katedrze nie miała magisterium. Zostało to w ciągu kilkunastu miesięcy uzupełnione. Sobczak i Kozłowski eksternistycznie uzyskali magisterium pod kierunkiem Herbsta na WAP. Krawczyk i Ratajczak zaś w IH UW pod kierunkiem kolejno Żanny Kormanowej i Stefana Kieniewicza. Kolejnym etapem było stworzenie w 1960 r. seminarium doktorskiego. Z pracowników katedry doktorat u Herbsta uzyskali: Sobczak w 1961 r., Kozłowski w 1962, Krawczyk w 1964 r.⁸¹

Tak zapamiętał seminarium Herbsta Ryszard Juskiewicz: „Przez kilka lat uczęszczałem na prowadzone przez prof. Herbsta seminarium w Wojskowej Akademii Politycznej (ul. Banacha). Uczestnikami tego seminarium byli głównie oficerowie WAP, SG oraz WIH, a także cywile. Spośród wojskowych zapamiętałem: płk. Kazimierza Fronczaka, płk. Kazimierza Sobczaka, mjr. Edwarda Krawczyka, płk. Wacława Jurgielewicz, płk. Zygmunta Bieszczanina, płk. Juliana Bugajskiego, mjr. Tadeusza Jurgę, płk. Rosińskiego, ppłk. Antoniewicza, płk. Wajsa, płk. Kolińskiego, Czesława Podgórskiego i płk. Króla. spośród cywilów w seminarium brali udział m.in. dr Jacek Wilczur, dr Bolesław Woszczyński, dr Mieczysław Cieplewicz, mgr Marek Sokołowski, mgr Piotr Matusak, mgr Władysław Ważniewski, mgr Zdzisław Ryjak, mgr Jan Konopka, dr Tadeusz Tarnogrodzki, mgr Jan Kiński, mgr Jan Hillebrandt oraz mgr Henryk Bułhak. Zapamiętałem jako rzecz charakterystyczną z uwagi na to, że wśród uczestników seminarium było najwięcej oficerów LWP (w tym politycznych), że tylko raz ktoś z nich powoływał się na Marksa. Na zajęciach seminaryjnych nie używano sloganów propagandowych. Profesor Herbst b. żołnierz AK, dbał o wysoki poziom seminarium, a także o szacunek dla polskiej tradycji powstańczej”⁸².

Ważnym elementem seminarium Herbsta na WAP były podróże historyczno-wojskowe. Tematyka podróży była różnorodna – w zależności od programu, prowadzonych prac badawczych i zainteresowań. Trzeba

---

2015; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2141, I. Pielesiak, „Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968”, Warszawa 1987.

⁸⁰ T. Rawski, *Stanisław Herbst. Powstanie kościuszkowskie [w:] Wojsko. Wojskowość. Miasta...*, s. 23.

⁸¹ A. Barszcz, K. Krzos, L. Ratajczyk, *Dorobek seminariów magisterskich Wydziału Historyczno-Politycznego WAP (1958–1967)*, ZN WAP 1968, nr 19, s. 159–170; L. Sorochtej, *Wykaz rozpraw doktorskich i habilitacyjnych pracowników naukowych Wydziału Historycznego WAP za okres XII 1958–IX 1963*, ZN WAP 1963, nr 9, s. 120–121; *idem*, *Z życia naukowego Katedry Historii WAP*, ZN WAP 1963, nr 8, s. 156–158.

⁸² R. Juskiewicz, *Wspomnienia...*, s. 209.

podkreślić, że taka działalność była już praktykowana przed wojną w Wyższej Szkole Wojennej⁸³. Pierwsza podróż odbyła się w 1955 r. szlakiem działań 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w walce o Pragę oraz w walkach o Wał Pomorski. Podróże podstawowe za czasów aktywności Herbsta na WAP na stałe weszły do programu kształcenia historyczno-wojskowego. Zasadniczo zawsze dotyczyły dawnej historii wojskowej oraz okresu II wojny światowej. Za jego czasów odwiedziono miejsca takich bitew jak: Grunwald (1410), Maciejowice (1794), Raszyn (1809) czy tych z wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. Herbst był też inicjatorem podróży do Modlina czy miejsc związanych z kampanią 1939 r. oraz walkami 1 Armii Wojska Polskiego na Pomorzu w 1945 r. oraz 2 Armii Wojska Polskiego na Łużycach i w Czechosłowacji⁸⁴.

Dowodem uznania dla działalności pedagogicznej Herbsta na WAP jest niewątpliwie księga pamiątkowa ku jego czci: *Studia historyczne. Stanisławowi Herbstowi na sześćdziesięciolecie urodzin w upominku uczniowie, koledzy, przyjaciele* (red. J. Woliński, Warszawa 1967).

Tabela 2. Uczniowie Stanisława Herbsta na Wojskowej Akademii Politycznej

Imię i nazwisko	Data urodzenia	Doktorat	Habilitacja
Eugeniusz Kozłowski	1925	„Wojsko Polskie przed drugą wojną światową. Próby unowocześnienia i rozbudowy” (1961)	
Kazimierz Sobczak	1923	„Operacja warszawska I frontu białoruskiego i udział w niej I Armii Wojska Polskiego (15 XI 1944 r. – 19 I 1945 r.)” (1961)	„Operacja berlińska I Armii Wojska Polskiego” (1967)
Józef Chęciński	1914	„Służba budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939 (organizacja, zadania i osiągnięcia)” (1962)	
Julian Bugajski	1924	„Wyższa Szkoła Wojenna (1919–1939) – placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej” (1963)	

⁸³ W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, zebrał i oprac. W. Chocianowicz, Londyn 1969 [Warszawa 2018], s. 204–213.

⁸⁴ W.S. Mikuła, *Katedra...*; L. Ratajczyk, *Podróż Wojskowo-historyczna szlakiem wiosennej ofensywy wojsk polskich w powstaniu listopadowym (31 III – 10 IV 1831)*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej” 1959, nr 3, s. 186; *idem*, *Sprawozdanie z podróży historycznej „szlakiem Kościuszki”*, ZN WAP 1968, nr 18, s. 118–119; *idem*, *Sprawozdanie z podróży wojskowo-historycznej na tereny operacji i bitwy raszynskiej*, ZN WAP 1969, nr 20, s. 142–145; *Szlakiem walk 1 Armii Wojska Polskiego o wyzwolenie Pomorza 23 I – 19 IV 1945. Podróż wojskowo-Historyczna*, ZN WAP 1966, nr 13 (specjalny).

Ireneusz Bujniewicz	1924	„Kolejnictwo w przygotowaniach obronnych Polski w latach 1935–1939” (1963)	
Rudolf Dzipanow	1921	„Taktyczno-operacyjna analiza działań bojowych 4 Pomorskiej Dywizji Piechoty prowadzonych w okresie 28.01.–8.03.1945 r.” (1963)	
Edward Krawczyk	1931	„Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921” (1963)	
Franciszek Skibiński	1899	„Bitwa w Normandii 25.07.–1.09.1944 r.” (1963)	
Władysław Ways	1923	„Organizacja artylerii Ludowego Wojska Polskiego w okresie II wojny światowej” (1963)	
Henryk Barczak	1921	„O doktrynie użycia broni pancерnej w armii przedwrześniowej” (1964)	
Kazimierz Kaczmarek	1921	„Działania 2 Armii Wojska Polskiego w operacji Berlińskiej Armii Radzieckiej” (1964)	
Sergiusz Raj	1922	„Służba zdrowia 2 Armii Wojska Polskiego w operacji łużyckiej i praskiej kwiecień–maj 1945 r.” (1967)	
Wacław Jurgielewicz	1922	„Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (22.07.1944 r. – 09.05.1945 r.)” (1968)	
Izidor Koliński	1927	„Organizacja i rozwój Ludowego Lotnictwa Polskiego (1943–1945)” (1969)	„Sformowanie, działania bojowe i przejście lotnictwa WP z etatów wojennych na pokojowe oraz jego udział w odbudowie lotnictwa cywilnego” (1988)
Kazimierz Frontczak	1921	„Przechodzenie Ludowego Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945–1947” (1970)	

Dwóch pierwszych uczniów Herbsta na WAP obroniło doktoraty w 1961 r. Są to Kazimierz Sobczak i Eugeniusz Kozłowski. Kazimierz Sobczak⁸⁵ (ur. 13 lutego 1923 w Winnej Górze – zm. 2004) od 1945 r. służył w Wojsku Polskim, pułkownik od 1986 r. Ukończył Wojskową Szkołę Polityczno-Wychowawczą w 1949 r. Następnie był wykładowcą w Oficerskiej Szkole Broni Pancерnej (do 1951 r.). Absolwent historii WAP (1959); wykładowca WAP od 1954 do 1981 r., m.in. kierownik cyklu historii wojskowości (1955–1957), zastępca szefa Katedry Historii Wojskowości (1960–1968). Doktorat „Operacja warszawska I frontu białoruskiego i udział w niej

⁸⁵ C. Szafran, S. Zwoliński, *Plk prof. dr hab. Kazimierz Sobczak, 1923–2004*, PHW 2004, nr 1 (201), s. 229–233; *Kazimierz Sobczak – dorobek naukowy 1954–1987*, oprac. M. Harz, Warszawa 1988; CAW-WBH, TAP, sygn. 1849/95/2129, Akta osobowe Kazimierza Sobczaka; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.34, Akta przewodu doktorskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.742, Akta przewodu habilitacyjnego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.807, Akta nadania tytułu profesora nadzwyczajnego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.836, Akta nadania tytułu profesora zwyczajnego.

I Armii Wojska Polskiego (15 XI 1944 r. – 19 I 1945 r.)” obronił w 1961 r.⁸⁶ Habilitacja miała miejsce w 1967 r. („Operacja berlińska I Armii Wojska Polskiego”), profesorem nadzwyczajnym został w 1972 r., profesorem zwyczajnym zaś w 1982 r. W okresie 1981–1990 był komendantem Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej. Służbę wojskową zakończył w 1990 r. Kazimierz Sobczak jest autorem licznych książek, w tym także sporej ilości broszur propagandowych⁸⁷ (*Powstanie i rozwój radzieckiej sztuki wojennej w okresie wojny domowej i walki z obcą interwencją 1918–1920*, Warszawa 1963; *Siły zbrojne i myśl wojskowa państw socjalistycznych w latach 1945–1966*, Warszawa 1967; *Operacja mazowiecko-mazurska 1944–1945*, Warszawa 1967; *Wyzwolenie północnych i zachodnich ziem polskich w roku 1945*, Poznań 1971; *Kierunek Bałtyk. Wyzwolenie polskich ziem północnych 1944–1945*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Warszawa 1978; *Lenino – Warszawa – Berlin. Wojenne dzieje I Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki*, Warszawa 1978; wyd. 2 – 1988; *Wyzwolenie Warszawy 1945*, Warszawa 1981; *Lenino 1943*, Warszawa 1983; współautor *Hiszpańska wojna narodoworewolucyjna 1936–1939 i udział w niej Polaków*, Warszawa 1986; *Polska wojna wrześniowa na dwóch frontach 1.09–17.09–6.10.1939*, Warszawa 2005). Kazimierz Sobczak uchodził za jednego z najbliższych współpracowników Herbsta na WAP. Tak go wspominał: „Profesor szczególnie interesował się sprawami Akademii. Starał się zawsze udzielać jej niezbędnej pomocy naukowej, szczególnie zaś z metodologii badań w historii naukowej. Głównym jego celem było wykształcenie młodego pokolenia historyków. Konsekwentnie do tego celu dążył nigdy nie spodziewał się, że będzie musiał w środowisku młodych ludzi tak intensywnie pracować nad metodologią. Wnosił bogactwo myśli, zapładniał do podejmowania problemów, podpowiadał kwestie dotychczas nie rozwiązane, zmuszał do intensywnego myślenia. Nigdy nie spieszył się. Skrupulatnie realizował przyjęty program. Nie mówił też, że wszystko wie, a wręcz przeciwnie – twierdził, że się jeszcze uczy, a będąc w Katedrze Historii Wojskowej i mając takich pracowników nabrał dużego doświadczenia, zwłaszcza z historii najnowszej. W zespole katedry widział rzetelnych pomocników w jej kierowaniu. Stwarzał sprzyjające warunki osobom prowadzącym badania naukowe. Wykłady prowadził dość nudnym językiem, niekiedy mało zrozumiałym dla słuchaczy. Nie należał również do pracowników naukowo-dydaktycznych, którzy posiadają walory krasomówcze. Posiadał jednak ogromną wiedzę, którą

⁸⁶ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2277, Kazimierz Sobczak, „Operacja warszawska I frontu białoruskiego i udział w niej I Armii Wojska Polskiego (15 XI 1944 r. – 19 I 1945 r.)”, Warszawa 1961.

⁸⁷ Z. Urbańska, *Bibliografia publikacji pracowników Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego za lata 1951–1971*, Warszawa 1972, s. 245–251.

starał się w jak największym stopniu przekazać słuchaczom. Świadczyło to o wielkim jego intelekcie. Ponadto był wielkim społecznikiem, angażował się w różne organizacje i towarzystwa, gdzie pełnił szereg funkcji. Nie przeszkadzało mu to jednak w realizacji głównego celu, jakim było wykształcenie wielu dobrych historyków⁸⁸.

W tym samym roku co Sobczak doktorat uzyskał Eugeniusz Kozłowski⁸⁹ (ur. 13 maja 1925 r. w Poznaniu – zm. 12 sierpnia 1995 r. w Warszawie). W latach 1943–1944 był członkiem AK, w WP służył od 1945 r. (pułkownik od 1969 r.). Absolwent Wyższej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (1947). W latach 1951–1954 był słuchaczem WAP (wówczas AWP). Od 1954 do 1960 r. był wykładowcą tej uczelni (m.in. Katedra Historii Wojskowej i Sztuki Wojennej). W latach 1960–1990 był pracownikiem WIH (w okresie od 25 maja 1973 do 13 grudnia 1990 r. był zastępcą komendanta WIH). Promotor 10 doktorów (seminarium od 1975 r.). Doktorat „Wojsko Polskie przed drugą wojną światową. Próby unowocześnienia i rozbudowy” obronił w 1961 r.⁹⁰ Habilitacji pomimo kilku zmian tematu nie udało mu się przeprowadzić. Profesor od 1985 r. Eugeniusz Kozłowski jest autorem 350 publikacji dotyczących głównie II wojny światowej (współautor: *Wojna hiszpańska 1936–1939. Chronologia wydarzeń i bibliografia*, Warszawa 1964; współautor: *Siły zbrojne i sztuka wojenna w latach 1900–1921*, Warszawa 1964; *Wojsko polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1964; wyd. 2 – 1974; współautor: *Siły zbrojne i sztuka wojenna w latach 1900–1921*, Warszawa 1971; *Polski wysiłek zbrojny na frontach II wojny światowej i wkład w zwycięstwo nad faszyzmem*, Warszawa 1975; *Problemy historii najnowszej*, Warszawa 1989; współautor: *Polski wrzesień 1939. Początek drogi w obronie wolności i niepodległości*, Warszawa 1994). Historyk był też autorem edycji źródłowych i wyboru dokumentów (*Dokumenty do historii polskich sił zbrojnych w latach 1918–1939*, Warszawa 1960; *Obrona Warszawy w 1939 r.*, Warszawa 1968; *Wojna obronna Polski 1939*, Warszawa 1968; *O przewrocie majowym 1926: opinie świadków i uczestników*, Warszawa 1984; *Obrona Warszawy 1939 we wspomnieniach*, Warszawa 1984; *Józef Piłsudski w opiniach polityków i wojskowych*, Warszawa 1985; *Przewrót majowy 1926: w relacjach i dokumentach*, Warszawa 1987; *Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach*, Warszawa 1989; *Agresja sowiecka na Polskę w świetle*

⁸⁸ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2141, Ireneusz Pielesiak, „Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968”, Warszawa 1987, s. 52–53.

⁸⁹ K. Komorowski, *Plk prof. dr Eugeniusz Kozłowski (1925–1995)*, WPH 1995, nr 3/4 (153/154), s. 286–289; *Bibliografia publikacji Eugeniusza Kozłowskiego 1953–1995*, Warszawa 1995; CAW-WBH, TAP, sygn. 1849/95/1158, Akta osobowe Eugeniusza Kozłowskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.35, Akta przewodu doktorskiego.

⁹⁰ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2273, Eugeniusz Kozłowski, „Wojsko Polskie przed drugą wojną światową. Próby unowocześnienia i rozbudowy”, Warszawa 1961.

dokumentów 17 września 1939, t. 1–3, Warszawa 1994–1995). Pod jego redakcją ukazało się też wiele prac (*Zarys działań i sztuka wojenna armii radzieckiej w latach 1940–1945*, Warszawa 1963; *Wojna obronna Polski 1939*, Warszawa 1979). Tak Eugeniusz Kozłowski wspominał Herbstą: „miał wielki autorytet jako pracownik naukowy i był znany i ceniony w kręgach naukowców, zwłaszcza historyków wojskowych. Umiał współpracować z ludźmi, życzliwy i bardzo serdeczny. Był ustepliwy, trochę miękki i nie umiał oficjalnie przeforsować swojej linii, ale jednocześnie posiadał bardzo dobry charakter. Specjalnie nie wyróżniał się jako wykładowca, jednak jego erudycja wzbudzała duże zainteresowanie słuchaczy wykładami. Posiadał wiedzę nie tylko z historii wojskowej, lecz również innych dziedzin wiedzy historycznej architektury i nauk pomocniczych. Można było od niego nauczyć się wiele. Profesor uczył się od zespołu katedry najnowszej historii wojskowej, a nawet sam później stał się promotorem wielu prac doktorskich i magisterskich. Rozwinął swoją wiedzę w zakresie historii II wojny światowej i powojennej, co dla historyka tradycyjnego miało duże znaczenie. Był historykiem wyjątkowo wyważonym. Pragnął wszystko dokładnie zbadać a tego czego nie można zbadać, to lepiej nie mówić – czego się nie wie lepiej nie sugerować, czy żadnych hipotez nie stawiać. Wzbogacił zespół katedry o nowe doświadczenia metodyczne jeżeli chodzi o podróże wojskowo-historyczne, szersze ich widzenie poprzez pryzmat historii dawnej, zarówno Polski, jak i powszechnej. Z jego inspiracji zostało opracowanych wiele programów podróży historycznych. Przełożeni odnosili się do niego z wielkim szacunkiem. Był członkiem Rady Naukowej WAP. Bardzo aktywny, pełen ruchu, systematycznie wykonywał jakieś czynności. Umiejętnie radził sobie na wszystkich zajmowanych stanowiskach. Nie miał zwyczaju odmawiać pomocy. Zawsze służył radą naukową zespołowi katedry. Bez jego obecności pracownicy katedry nie mieliby takiej pozycji jaką katedra zdobyła, bowiem wprowadzał ich w różne środowiska naukowe. Tworzył taką atmosferę, która uprzyjemniała pracę. Działalność zespołu mocno eksponował w różnych środowiskach naukowych. Profesor był bardzo dobrym kierownikiem naukowym, natomiast reszta pracowników motorem napędowym pracy w katedrze. Sam posiadał wysoką niekwestionowaną pozycję w świecie nauki, a przez to także i WAP zyskała wysoką rangę wśród innych uczelni”⁹¹.

W 1962 r. doktorat pod kierunkiem Herbsty uzyskał z kolei Józef Chęciński⁹² (ur. 18 stycznia 1914 w Zdołbunowie), służył w WP od 1944 r., pułkownik od 1958 r. W latach 1945–1946 uczestnik kursu w Wyższej Szkole Oficerów Politycznych. W latach 1966–1973 pełnił służbę w Ministerstwie Gospodarki

⁹¹ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2141, Ireneusz Pielesiak, „Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968”, Warszawa 1987, s. 53–55.

⁹² CAW-WBH, TAB, 1600/76/42, Akta osobowe Józefa Chęcińskiego; AWNDM, WAP, 172.1.48, Akta przewodu doktorskiego.

Komunalnej. Absolwent ekonomiki przemysłu w Szkole Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie (1958). Doktorat „Służba budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939 (organizacja, zadania i osiągnięcia)” obronił w 1962 r.⁹³ Praca ukazała się drukiem w 1966 r. nakładem Wojskowego Instytutu Historycznego (*Budownictwo wojskowe w Polsce 1918–1939*). Jego inne prace dotyczyły również tego tematu (*Informator o budownictwie mieszkaniowym i gospodarce mieszkaniowej w wojsku*, Warszawa 1960; *Ochrona ludności we współczesnej wojnie*, Warszawa 1972; wyd. 2 – 1974; wyd. 3 – 1978; *Obronne aspekty gospodarki wodnej w Polsce*; Warszawa 1975; *Planowanie przestrzenne a obronność*, Warszawa 1976).

W roku 1963 obroniła się na WAP rekordowa liczba aż sześciu doktorów z seminarium Herbsta. Z tego grona niewątpliwie dość ważną postacią jest gen. Franciszek Skibiński⁹⁴ (ur. 15 sierpnia 1899 w Monachium – zm. 16 maja 1991 w Warszawie). W Wojsku Polskim służył od 1918 r., był absolwentem Wyższej Szkoły Wojennej (1935). W kampanii polskiej był szefem sztabu 10 Brygady Kawalerii, a następnie w 1940 r. we Francji 10 Brygady Kawalerii Pancerniej. Od 1942 w 1 Dywizji Pancerniej. Od 1945 do 1947 r. zastępca dowódcy 2 Warszawskiej Dywizji Pancerniej. W 1947 r. wrócił do kraju. W latach 1947–1951 wykładowca Akademii Sztabu Generalnego (szef Katedry Broni Pancernych). W latach 1951–1956 więziony. W WP do 1964 r. Doktorat pod kierunkiem Herbsta „Bitwa w Normandii 25.07.–1.09.1944 r.” obronił w 1963 r.⁹⁵ W tym samym roku został on opublikowany. Jego dorobek można podzielić na trzy grupy: poglądy na przyszłość wojsk pancernych, rozważania o sztuce wojennej oraz wspomnienia. Skibiński jest autorem 19 pozycji książkowych (*Dowodzenie wojskami koalicji na tle bitwy w Normandii*, Warszawa 1963; *Ardeny*, Warszawa 1966; *Falaise*, Warszawa 1971; *Dowodzenie jednostkami polskimi na Zachodzie w skali operacyjnej (wybrane przykłady)*, Warszawa 1973; *Axel*, Warszawa 1979; *Wojska pancerne w II wojnie światowej*, Warszawa 1982, *Pierwsza pancerna*, Warszawa 1979; *Bitwa o Kretę: maj 1941*, Warszawa 1983; *O sztuce wojennej na północno-zachodnim teatrze działań wojennych 1944–1945*, Warszawa 1989). Podobnej tematyce poświęcił ponad 100 artykułów drukowanych

⁹³ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2281, Józef Chęciński, „Służba budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939 (organizacja, zadania i osiągnięcia)”, Warszawa 1962.

⁹⁴ F. Idkowiak, *Franciszek Skibiński. Żołnierz – teoretyk i historyk wojskowy*, Poznań 2002 (= Praca doktorska, WIH, Warszawa 1998, CAW-WBH, Wojskowy Instytut Historyczny, sygn. IX.188.199); *Bibliografia wybranych prac gen. dyw. dr. Franciszka Skibińskiego*, oprac. T. Sitkiewicz, WPH 1991, nr 2 (136), s. 330–334; CAW-WBH, TAP, sygn. 1507/72/299, Akta personalne Franciszka Skibińskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.71, Akta przewodu doktorskiego.

⁹⁵ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2291, Franciszek Skibiński, „Bitwa w Normandii 25.07.–01.09.1944 r.”, Warszawa 1963.

na łamach czasopism m.in. „Wojskowego Przeglądu Historycznego”, „Myśli Wojskowej”, „Przeglądu Wojsk Lądowych”.

Dość istotny dorobek ma też Edward Krawczyk⁹⁶ (ur. 10 września 1931 w Łosieni – zm. 18 października 1986 w Płocku). W Wojsku Polskim służył od 1949 r. (pułkownik od 1973 r.) Absolwent Oficerskiej Szkoły Politycznej (1949). W 1955 r. ukończył studia I stopnia w WAP, z historii w IH UW na Wydziale Historycznym UW pod kierunkiem Żanny Kormanowej („Wojskowa strona przewrotu majowego (1926)”) w 1959 r. W latach 1951–1974 oraz 1976–1986 wykładał na WAP (Katedra Historii Sztuki Wojennej). Doktorat „Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921” obronił w 1963 r.⁹⁷ W latach 1974–1976 piastował stanowisko *attaché* wojskowego, morskiego i lotniczego przy Ambasadzie Polski w Pekinie (II Zarząd Sztabu Generalnego). Planował habilitację pt. „Manewr Górnośląski Armii Radzieckiej w 1945”, której jednak nie ukończył. Edward Krawczyk jest współautorem wielu prac z dziedziny historii powszechnej i historii wojskowości. Jest zaliczany do grona wybitnych znawców budowy i ewolucji sił zbrojnych w okresie II Rzeczypospolitej, a w szczególności spraw mobilizacji, doktryny wojennej, rozwoju wszystkich rodzajów broni i służb Wojska Polskiego i Marynarki Wojennej (*Historia wojskowości. Podręcznik dla wyższych szkół oficerskich*, Warszawa 1971; *Strategia intensywnego rozwoju przemysłu a obronność kraju*, Warszawa 1971; *Wkład Ludowego Wojska Polskiego w budowę i rozbudowę przemysłu w Polsce*, Katowice 1974).

Postacią przez lata wpływową w Głównym Zarządzie Politycznym Wojska Polskiego (GZP WP) był generał Rudolf Dżipanow⁹⁸ (ur. 19 września 1921 w Suwałkach – zm. 23 kwietnia 2013 w Warszawie). Urodził się w rodzinie pochodzenia bułgarskiego. W latach 1939–1944 przebywał na Lubelszczyźnie, gdzie pracował w gospodarstwie rolnym i brał udział w działaniach AK i BCh. Od 1944 r. w Wojsku Polskim, ukończył podoficerską szkołę w 4 Samodzielnym Batalionie Szkolnym i jako dowódca plutonu fizylierów 11 Pułku

---

⁹⁶ M. Ney-Krwawicz, *Krawczyk Edward* [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 263; M. Wieczorek, *Płk doc. dr Edward Krawczyk 1931–1986*, WPH 1987, nr 1 (119), s. 358–359; *idem*, *Bibliografia prac naukowych i publicystycznych płk. doc. dr. Edwarda Krawczyka*, WPH 1987, nr 1 (119), s. 359–362; T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 249; AIPN, sygn. 2174/6214, Akta personalne Edwarda Krawczyka; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.49, Akta przewodu doktorskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.723, Akta powołania na stanowisko docenta.

⁹⁷ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2287, Edward Krawczyk, „Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921”, Warszawa 1963. Recenzenci: H. Jabłoński, I. Pawłowski.

⁹⁸ H.P. Kosk, *Generalicja...*, s. 133–134; J. Królikowski, *Generalowie...*, s. 387–389; CAW-WBH, TAP, sygn. 1849/95/23, Akta personalne Rudolfa Dżipanowa; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.43, Akta przewodu doktorskiego.

Piechoty przeszedł szlak bojowy razem z 4 Dywizją Piechoty. W bitwie pod Kołobrzegiem został ranny w nogę. Po wojnie pełnił różne funkcje w sztabach i w wyższym szkolnictwie wojskowym. Był m.in.: dowódcą I batalionu w 36 Pułku Piechoty, oficerem taktyczno-wyszkoleniowym 34 Pułku Piechoty oraz dowódcą II batalionu w tym samym oddziale (1947–1949), zastępcą szefa Katedry Taktyki Ogólnej w Akademii Wojskowo-Politycznej i WAP (1954–1963), zastępcą szefa WIH (1963–1964), szefem Katedry Taktyki Ogólnej i Sztuki Operacyjnej w WAP (1964–1965) oraz szefem Zarządu III Operacyjnego Obrony Terytorialnej Kraju SG WP (1965–1967). W 1956 r. ukończył studia w ASG w Rembertowie. Doktorat „Taktyczno-operacyjna analiza działań bojowych 4 Pomorskiej Dywizji Piechoty prowadzonych w okresie 28.01.–8.03.1945 r.” obronił w 1963 r.⁹⁹ W 1966 r. został mianowany na stopień generała brygady. Następnie był szefem Sekretariatu Komitetu Obrony Kraju i zastępcą dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego ds. Obrony Terytorialnej Kraju. W 1973 r. powierzono mu funkcję szefa Polskiej Misji w Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie, a następnie szefa Zespołu Naukowego w SG WP. W marcu 1978 r. został komendantem WIH. W grudniu 1981 r. mianowano go pełnomocnikiem ministra obrony narodowej przy Polskiej Akademii Nauk, po czym w 1987 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Jego dorobek historiograficzny to 5 książek i około 250 artykułów.

Kolejne trzy postacie nie są szerzej znane. Pierwsza to Julian Bugajski¹⁰⁰ (ur. 16 marca 1924 w Łodzi), służył w WP od 1945 r., pułkownik od 1962. Absolwent Wyższej Szkoły Oficerów Politycznych (1949). W roku 1953/1954 studiował historię na Uniwersytecie Łódzkim. Od 1954 r. był redaktorem „Żołnierza Wolności”. W latach 1955–1960 wykładowca marksizmu-leninizmu w Wojskowej Akademii Technicznej. W okresie 1960–1968 służył w GZP WP. W 1968 r. zwolniony ze służby. W 1959 r. uzyskał magisterium na UW pod kierunkiem Herbsta („Wyższe szkoły wojskowe w Polsce w początkach XIX wieku”). Doktorat „Wyższa Szkoła Wojenna (1919–1939) – placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej” obronił w 1963 r.¹⁰¹ Kolejną osobą jest Ireneusz Bujniewicz¹⁰² (ur. 2 stycznia

⁹⁹ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2286, Rudolf Dzipanow, „Taktyczno-operacyjna analiza działań bojowych 4 Pomorskiej Dywizji Piechoty prowadzonych w okresie 28.01.–08.03.1945 r.”, Warszawa 1963. Recenzenci: Stanisław Okęcki, Emanuel Halicz.

¹⁰⁰ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 198; CAW-WBH, TAP, sygn. 2647/10/60, Akta osobowe Juliana Bugajskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.37, Akta przewodu doktorskiego.

¹⁰¹ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.4758, Julian Bugajski, „Wyższa Szkoła Wojenna (1919–1939) – placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej”, Warszawa 1962. Recenzenci: M. Turlejska i Mieczysław Bień.

¹⁰² T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 204; CAW-WBH, TAP, sygn. 1663/82/102, Akta osobowe Ireneusza Bujniewicza; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.47, Akta przewodu doktorskiego.

1924 w Błaszczynie). W WP służył od 1943 r. (od 1966 r. pułkownik). Był absolwentem Wyższej Szkoły Oficerów Politycznych (1950). W latach 1954–1979 pracownik ASG (m.in. zastępca szefa Katedry Nauk Społeczno-Politycznych). Magisterium z podstaw marksizmu-leninizmu uzyskał w IH UW na seminarium Jakuba Hirszbajna („Zarys działalności MOPR w Polsce w latach 1933–1935 na gruncie ówczesnych warunków społeczno-politycznych”, 1957). Doktorat „Kolejnictwo w przygotowaniach obronnych Polski w latach 1935–1939” obronił w 1963 r.¹⁰³ Z kolei Władysław Ways¹⁰⁴ (ur. 24 stycznia 1923 w Piotrkowie Trybunalskim) w WP od 1944 r., pułkownik od 1963 r. W latach 1954–1987 wykładowca ASG (Katedra Taktyki i Historii Sztabów). Absolwent Akademii Sztabu Generalnego (1958). W latach 1959–1976 wykładowca WAP w Katedrze Taktyki Ogólnej i Sztuki Operacyjnej. Od 1970 r. kierownik Zakładu Taktyki i Techniki Wojsk Katedry Taktyki Ogólnej i Sztuki Operacyjnej WAP. W 1976 r. zwolniony ze służby. Doktorat „Organizacja artylerii Ludowego Wojska Polskiego w okresie II wojny światowej” obronił w 1963 r.¹⁰⁵ Oprócz doktoratu jest współautorem książki *Zarys rozwoju myśli wojskowej* wydanej w 1968 r. przez Zarząd Propagandy i Agitacji GZP WP oraz Wydział Historii Najnowszej Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu.

W 1964 r. doktorat uzyskał Kazimierz Kaczmarek¹⁰⁶ (ur. 9 października 1921 – zm. 30 kwietnia 2008 w Warszawie). Był uczestnikiem kampanii polskiej, w 1945 r. wstąpił do ludowego Wojska Polskiego, pułkownik od 1969 r. Absolwent Wyższej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (1949). W 1950 r. służył w Biurze Historycznym WP, następnie w Oddziale XI Studiów i Doświadczeń Wojennych SG WP (1951), Zarządzie XI Wojskowo-Historycznym SG WP (1951–1957), Biurze Historycznym WP (1957–1959). Od 1959 do 1983 r. pracownik WIH. Absolwent ekonomii Uniwersytetu Warszawskiego (1960). Doktorat „Działania 2 Armii Wojska Polskiego w operacji Berlińskiej Armii Radzieckiej” obronił w 1964 r.¹⁰⁷ Na jego dorobek naukowy składa się kilkanaście książek i opracowań monograficznych oraz liczne publikacje naukowe dotyczące głównie walk ludowego

¹⁰³ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2285, Ireneusz Bujniewicz, „Kolejnictwo w przygotowaniach obronnych Polski w latach 1935–1939”, Warszawa 1963. Recenzenci: I. Tarski, I. Pawłowski.

¹⁰⁴ CAW-WBH, TAP, sygn. 1643/79/774, Akta osobowe Władysława Waysa; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.52, Akta przewodu doktorskiego.

¹⁰⁵ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2292, Stefan Ways, „Organizacja artylerii Ludowego Wojska Polskiego w okresie II wojny światowej”, Warszawa 1963.

¹⁰⁶ CAW-WBH, TAP, sygn. 1783/90/1363, Akta osobowe Kazimierza Kaczmarka; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.54, Akta przewodu doktorskiego.

¹⁰⁷ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2294, Kazimierz Kaczmarek, „Działania 2 Armii Wojska Polskiego w operacji Berlińskiej Armii Radzieckiej”, Warszawa 1964. Recenzenci: S. Okęcki, E. Halicz.

Wojska Polskiego z Niemcami w latach 1943–1945 (*Nad Turią i Bugiem*, Warszawa 1953; *W Bojach przez Brandenburgię. Działania 1 Armii WP w kwietniu i maju 1945 r.*, Warszawa 1958; *W bojach przez Łużyce*, Warszawa 1965; *Przez trzy granice: z dziejów 17 pp*, Warszawa 1967; *Polacy w bitwie pod Budziszynem*, Warszawa 1970; *Czwarta Pancerna: z dziejów 4 Brygady Pancерnej*, Warszawa 1970; *Walki pod Niesky 1945*, Warszawa 1971; *Na łużyckim szlaku*, Warszawa 1973; *Na polach Brandenburgii*, Warszawa 1977; *Druga Armia Wojska Polskiego*, Warszawa 1978; *Oni szturmowali Berlin*, Warszawa 1980; *Polacy na polach Łużyc*, Warszawa 1980; *Polacy na polach Brandenburgii*, Warszawa 1981; *Polacy w walkach o Czechosłowację*, Warszawa 1981; *Budziszyn 1945*, Warszawa 1982; *Stalingrad 1942–1943*, Warszawa 1985; *Na płonących brzegach Wisły: z problematyki powstania warszawskiego*, Warszawa 1996; *Polskie wojsko na Wschodzie 1943–1945. Od Mierei do Łaby i Wełtawy*, Warszawa 2003).

W tym samym roku co Kaczmarek doktorat uzyskał Henryk Barczak¹⁰⁸ (ur. 9 października 1921 w Pluskowęsach – zm. 1993). Służył w WP od czerwca 1945 r. (podpułkownik od 1956 r.). Był absolwentem historii na UW (1952, magisterium – Rozwarstwienie klasowe na wsi w Królestwie Polskim na przełomie 19 i 20 wieku; promotor Witold Kula). Od 1949 r. zatrudniony w ASG (od 1956 r. zastępca szefa Katedry Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu). Tam wykładał historię Polski i historię ruchu robotniczego. Doktorat „O doktrynie użycia broni pancерnej w armii przedwrześniowej (1918–1939)” obronił w 1964 r.¹⁰⁹ W 1966 r. na mocy decyzji Komisji Kontroli Partyjnej WP został wydalony z partii: „za nie meldowanie swym przełożonym o przebywaniu w jego mieszkaniu obywateli państw obcych [...] dopuszczenie do chrztu własnej córki”. W 1967 r. został zwolniony z wojska na własną prośbę¹¹⁰. Jego dorobek naukowy jest dość skromny, sprowadza się dwóch skryptów ASG (*Rewolucja 1905 r. na ziemiach polskich*, 1953; *Przewrót majowy w 1926 roku*, 1955) oraz propagandowej broszury (*Aktualne koncepcje polityczno-militarne NATO. Sprzeczności, ich istota i podłoże*, Warszawa 1965).

¹⁰⁸ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 121; CAW-WBH, TAP, sygn. 1783/90/157, Akta osobowe Henryka Barczaka; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.78, Akta przevodu doktorskiego.

¹⁰⁹ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.4764, Henryk Barczak, „O doktrynie użycia broni pancерnej w armii przedwrześniowej (1918–1939)”, Warszawa 1963. Recenzenci: A. Madejski i T. Jędruszczak.

¹¹⁰ CAW-WBH, TAP, sygn. 1783/90/157, Akta osobowe Henryka Barczaka, k. 36–39.

Trzy lata po uzyskaniu doktoratów przez Barczaka i Kaczmarka miała miejsce obrona Sergiusza Raja¹¹¹ (ur. 25 grudnia 1922 w Wilnie). Służył on w WP od 1943 r., od 1958 r. w stopniu pułkownika. Studiował w Akademii Piechoty im. Frunzego w ZSRR (1946–1947) i Akademii Sztabu Generalnego (1947–1949, absolwent 1960). Od 1958 do 1990 r. związany z Wojskową Akademią Medyczną (szef Katedry Taktyki). W 1963 r. jako ekstern uzyskał stopień magistra historii na WAP (praca nie zachowała się). Doktorat „Służba zdrowia 2 Armii Wojska Polskiego w operacji łuzycyckiej i praskiej kwiecień – maj 1945 r.” obronił w 1967 r.¹¹² Planował habilitację, pracę „Wnioski i doświadczenia z operacji wojsk pancernych w latach II wojny światowej oraz możliwości ich wykorzystania na współczesnym polu walki”, jednak nigdy do tego nie doszło. Jego dorobek naukowy ogranicza się do artykułów w „Myśli Wojskowej”.

W 1968 r., czyli roku opuszczenia przez Herbsta zajęć na WAP, doktorat uzyskał Waclaw Jurgielewicz¹¹³ (ur. 22 listopada 1922 w Małachach zm. 12 sierpnia 2015). W okresie II wojny światowej zesłany wraz z rodziną do Kazachstanu. W WP służył od 1943 do 1985 r. Pułkownik od 1966 r. Absolwent ASG (1958) i jako ekstern historii na WAP (1962). Od 1959 do 1979 r. był pracownikiem WIH (od 1970 r. docent). Doktorat „Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (22.07.1944–9.05.1945 r.)”, który obronił w 1968 r.¹¹⁴, został w tym samym roku wydany drukiem. W latach 1975–1979 był zastępcą komendanta Wojskowego Instytutu Historycznego ds. naukowych. W latach 1975–1985 był wicedyrektorem CBW. Jest też autorem pracy *Wysilek zbrojny Polski Ludowej w latach 1944–1945* (Warszawa 1972). Pod jego redakcją ukazał się też trzeci tom pracy: *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej (Ludowe Wojsko Polskie 1943–1945, Warszawa 1973)*.

Kolejne obrony miały już miejsce po formalnym rozwiązaniu umowy o pracę z Herbstem na WAP. Izydor Koliński¹¹⁵ (ur. 2 maja 1927 w Szłapach) pełnił służbę w WP od 1947 r., pułkownik od 1972 r. Był absolwentem historii WAP (1960) pod kierunkiem Herbsta. Tak przedstawiał swoje relacje z mistrzem: „z Profesorem zetknąłem się w 1957 r. w WAP.

---

¹¹¹ CAW-WBH, TAP, sygn. 1849/95/1936, Akta osobowe Sergiusza Raja; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.106, Akta przewodu doktorskiego.

¹¹² AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2305, Sergiusz Raj, „Służba zdrowia 2 Armii Wojska Polskiego w operacji łuzycyckiej i praskiej kwiecień – maj 1945 r.”, Warszawa 1967.

¹¹³ CAW-WBH, TAP, sygn. 1783/90/1347, Akta osobowe Waclawa Jurgielewicza; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.96, Akta przewodu doktorskiego.

¹¹⁴ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2309, Waclaw Jurgielewicz, „Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (22.07.1944 r.–9.05.1945 r.)”, Warszawa 1968.

¹¹⁵ CAW-WBH, TAP, sygn. 1849/95/1057, Akta osobowe Izydora Kolińskiego; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.98, Akta przewodu doktorskiego.

Prowadzone przez niego zajęcia robiły duże wrażenie na słuchaczach. Był bardzo dobrym znawcą historii wojskowej, przy tym nie tylko z punktu widzenia tła historycznego, ale przede wszystkim głębokiej analizy sztuki operacyjnej na przestrzeni minionych wieków. Posiadał ogromną wiedzę, ale sposób jej przekazywania był oszczędny. Zastanawiał się nad każdym swoim sformułowaniem. Był zdania, że najważniejsza jest treść, więc dobór słów przedstawiał dla niego bardzo istotny element. Prezentował się zawsze jako człowiek bardzo skromny¹¹⁶. Koliński od 1960 r. był szefem Wydziału Historycznego w Dowództwie Wojsk Lotniczych, w latach 1973–1979 pełnił służbę w GZP WP. Od 1979 do 1990 r. pracował w ASG (od 1987 r. szef Katedry Nauk Społeczno-Politycznych). Doktorat „Organizacja i rozwój Ludowego Lotnictwa Polskiego (1943–1945)” obronił w 1969 r.¹¹⁷ W tym samym roku książka ukazała się drukiem. Habilitacja miała miejsce w 1988 r. („Sformowanie, działania bojowe i przejście lotnictwa WP z etatów wojennych na pokojowe oraz jego udział w odbudowie lotnictwa cywilnego”). Jego publikacje dotyczyły głównie problematyki szkolenia i wychowania żołnierzy lotnictwa ludowego WP (*Ludowe lotnictwo polskie 1943–1945*, Warszawa 1965; wyd. 2 – 1969; *Lotnictwo Polski Ludowej 1944–1947*, Warszawa 1987; *Wojsko polskie. Krótki informator historyczny o Wojsku Polskim w latach II wojny światowej. 9. Regularne jednostki Wojska Polskiego (lotnictwo) – formowanie, działania bojowe: organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek lotniczych*, Warszawa 1978; *Z historii polskiego lotnictwa wojskowego 1918–1939*, redaktor, Warszawa 1978; współautor: *Pomnik ku czci lotników polskich poległych w II wojnie światowej*, Warszawa 2004). Warto też przytoczyć inną relację Kolińskiego o Herbście: „warsztat naukowy profesora stale, nie ułatwił mu w opracowywaniu tematów prac. Zdarzało się tak, że niektórych słuchaczy zapraszał do domu w celu omówienia prac. Pokazywał wtedy jak wygląda jego warsztat naukowy, zapoznawał ze swoimi zbiorami. Towarzyszyła temu bardzo swobodna atmosfera. Mieszkał skromnie, niewielki gabinet, a w nim stosy książek. Cechował go serdeczny stosunek do słuchaczy, zwłaszcza tych, u których widział, że mógł [sic!] zrobić coś pożytecznego dla historii wojskowej. Umiał wyłuskać z grona te osoby, które miały predyspozycje, a przy tym także zainteresowanie określoną dziedzinę wiedzy, po to aby ich ukierunkować i zdopingować do dalszej pracy naukowej. Nie narzucał nikomu swojego toku myślowego. Nawet plany prac były dziełem przemyśleń magistranta czy doktoranta. Jego seminaria charakteryzowały się tym, że informował na bieżąco o wszystkich nowościach książkowych na

¹¹⁶ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2141, Ireneusz Pieleśiak, „Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968”, Warszawa 1987, s. 56–57.

¹¹⁷ AWDNM, WAP, sygn. 172.1.2313, Izydor Koliński, „Organizacja i rozwój Ludowego Lotnictwa Polskiego (1943–1945)”, Warszawa 1969.

rynku krajowym i zagranicznym, prezentował ich recenzję. Był to dydaktyk wysokiej klasy, który dbał o rozwój nauki i o swoich podopiecznych. Troszczył się o nich i interesował dalszymi ich losami, starał się zawsze pomóc im w zdobywaniu wiedzy. Ta wiedza, która została zdobyta pod kierunkiem naukowym profesora do tej pory procentuje w pracy ze słuchaczami ASG – przyszłymi dowódcami¹¹⁸.

Kazimierz Frontczak¹¹⁹ (ur. 1 kwietnia 1921 w Ozorkowie) w WP służył od 1945 r., pułkownik od 1963 r. Absolwent Wyższej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (1946), następnie pełnił tam służbę (1946–1949). W latach 1949–1952 w GZP WP. Lata 1954–1964 i 1972–1973 w Wydawnictwie MON. Uzyskał magisterium pod kierunkiem Herbsta w IH UW („Historia 5 Saskiej dywizji Piechoty”, 1961). Doktorat zaś obronił 9 lat później „Przechodzenie Ludowego Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945–1947” w 1970 r.¹²⁰ Praca została wydana drukiem nakładem WIH w 1974 r. Inne publikacje tego autora dotyczyły zupełnie innych zagadnień (*O pracy zastępcy dowódcy kompanii do spraw politycznych*, Warszawa 1953; *Spółczesność, cywilizacja, światopogląd*, redaktor, Warszawa 1973).

Usunięcie Herbsta z pracy w WAP w 1968 r. było wynikiem czystki na uczelniach, jaka nastąpiła po antysemitkiej kampanii marca 1968 r. (tzw. zasada jednoetatowości). Tadeusz Rawski sugeruje, iż usunięcie Herbsta z WAP, a także z redakcji „Wojskowego Przeglądu Historycznego” zostało zainspirowane ze Wschodu¹²¹. Niestety brak na to przesłanek źródłowych. Herbst zresztą przestał być członkiem rady redakcyjnej „Zeszytów Naukowych WAP”, a nie WPH (od 1969 r.). Warto podkreślić, że był też atakowany przez środowiska akowskie, z czym nie mógł się też pogodzić.

Trzeba się zgodzić z opinią Jerzego Maronia, że uczniowie Herbsta w ramach warszawskiej szkoły historyczno-wojskowej okazali się *outsiderami*. Wielu z nich łączyło pasję wojskową z pracą w innych instytucjach. Nie pozostawili też uczniów kontynuujących ich zainteresowania badawcze¹²². Badacz sytuuje uczniów Herbsta w szerokim gronie warszawskich historyków

¹¹⁸ AWNDM, WAP, sygn. 172.1.2141, Ireneusz Pielesiak, „Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968”, Warszawa 1987, s. 57–58.

¹¹⁹ T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu...*, s. 227; CAW-WBH, TAB, 1643/79/112, Akta osobowe Kazimierza Frontczaka; AWNDM, WAP, sygn. 172.1.87, Akta przewodu doktorskiego.

¹²⁰ AWDNM, WAP, sygn. 172.1.2320, Kazimierz Frontczak, „Przechodzenie Ludowego Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945–1947. T. I”, Warszawa 1970; sygn. 172.1.2321, Kazimierz Frontczak, „Przechodzenie Ludowego Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945–1947. T. II”, Warszawa 1970; sygn. 172.1.2322, Kazimierz Frontczak, „Przechodzenie Ludowego Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945–1947. T. III”, Warszawa 1970.

¹²¹ T. Rawski, *Stanisław Herbst...*, s. 23.

¹²² J. Maroń, *Następcy Wolińskiego i Herbsta...*, s. 17.

wojskowości obejmujących również grono skupione wokół m.in. Janusza Wolińskiego (UW/WAP) czy gen. Stanisława Okęckiego (ASG)¹²³. Według niego szkoła Herbsta – jak ją nazywa „warszawska szkoła historyczno-militarna” – nie posiadała monopolu na uprawianie historii wojskowości¹²⁴. Można pokusić się o stwierdzenie, że organami szkoły były pisma: „Wojskowy Przegląd Historyczny”, „Studia i Materiały do Dziejów Wojskowości”, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” oraz „Zeszyty Naukowe WAP”. Część uczniów Herbsta kontynuowała badania nad wojskowością, u części nastąpiła reorientacja zainteresowań. Zgodzić się należy z opinią Wiesława Majewskiego, że Herbst był dla polskiej historii wojskowości człowiekiem instytucją¹²⁵. Według tego badacza warszawski historyk rozbudził pasje badawcze u osób pracujących później na różnych uczelniach¹²⁶. Większość seminarzystów warszawskiego historyka urodziła się w II Rzeczypospolitej. Jeśli chodzi o wiek, uczniowie Herbsta należą do kilku generacji. Najstarsza generacja to osoby urodzone w okresie 1899–1919 (4 osoby). Przeważają jednak osoby urodzone w latach 1920–1929 (21 osób) i w latach 1930–1939 (11 osób). Trzech seminarzystów urodziło się po 1940 r. Jeśli chodzi o wykształcenie, przeważają absolwenci studiów magisterskich na Uniwersytecie Warszawskim. Ze względu na ograniczenia okresu PRL brak uczniów, którzy uzupełniali studia na uczelniach zagranicznych¹²⁷. Trudno jednak rozstrzygnąć, czy Herbst inicjował wysyłanie tam swoich seminarzystów. Trzeba pamiętać, że historyk posiadał liczne kontakty z historykami z innych krajów. Seminarium Herbsta nie było na pewno szkołą podobną do konkurencyjnych gron w IH UW skupionych chociażby wokół Mariana Małowista czy Stefana Kieniewicza¹²⁸. Bez wątplenia sytuacja historyków, którzy wyszli z seminarium Herbsta, nie była łatwa i to nie tylko przez wzgląd na trudności w wydawaniu swych prac naukowych czy też problemy natury materialnej. Na przebieg osobistych karier uczniów w znacznie mierze miały wpływ ich własny światopogląd oraz postawa polityczna. W badanej grupie uderza niewielka liczba kobiet. Jedyny raz, kiedy w większości uczniowie Herbsta zostali zaangażowani do prac naukowych, to były prace

¹²³ J. Maroń, *Pogmatwana genealogia...*, s. 253.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 265.

¹²⁵ W. Majewski, *Historia wojskowa...*, s. 692.

¹²⁶ *Ibidem*, s. 696–697.

¹²⁷ O wyjazdach w tym czasie polskich humanistów do Francji zob. P. Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*, Warszawa 2010.

¹²⁸ T. Siewierski, *Marian Małowist i krąg jego uczniów*, Warszawa 2016; K. Groniowski, *Seminarium Stefana Kieniewicza*, „Przegląd Historyczny” 2000, nr 3, s. 405–433; *Stefan Kieniewicz i jego dziedzictwo w polskiej historiografii*, red. A. Szwarc, Warszawa 2010.

nad „Polskim Słownikiem Biograficznym”. Seminarzyści Herbsta starali się syntetyzować i łączyć w spójny światopogląd wiele pojawiających się inspiracji. Każdy z wymienionych historyków wykazywał się odrębnym zdaniem na temat odpowiedniego postępowania badawczego. Żaden z nich nie miał też większych ambicji metodologicznych. To, co ich łączyło, to problematyka obiektywizmu poznania historycznego. Nie potrafili również wytworzyć zdecydowanego i wspólnego stanowiska. Z ich prac wyłania się jednak pewien zwarty, przemyślany program badawczy, oparty na konsekwentnych założeniach metodologicznych. Nie skupiali się bowiem wyłącznie na dziejach wojskowych.

Oczywiście przedstawione postacie nie wyczerpują grona historyków wojskowości – uczniów Stanisława Herbsta. Warto pamiętać, że warszawski historyk był organizatorem i kierownikiem Zakładu Atlasu Historycznego w IH PAN (1953–1962). Uczestnikiem seminarium w IH PAN był Kazimierz Rosen-Zawadzki, który obronił doktorat w 1962 r.¹²⁹ Warto też wspomnieć dwóch uczestników seminariów magisterskich: Jerzego Teodorczyka¹³⁰ i Tadeusza Rawskiego¹³¹. Kwestia liczebności szkoły Herbsta rodzi wiele wątpliwości, które wynikają z następujących względów. Po pierwsze, część magistrów uczęszczało na jego seminarium doktorskie, jednak promotorami ich prac byli inni uczeni. Po drugie, część doktorów zmieniło niebawem diametralnie tematykę swoich badań. Warto też podkreślić, że część historyków rozpoczęło pod kierunkiem Herbsta rozprawy doktorskie, jednak śmierć mistrza spowodowała, że obronili je pod kierunkiem innych osób (np. Zygmunt Walter-Janke).

Zainteresowanie uczniów Herbsta historią wojskowości było uwarunkowane wieloma czynnikami. Jednak o braku ciągłości szkoły Herbsta przesądziły sprawy strukturalne. W Instytucie Historycznym UW przez wiele lat brakowało katedry historii wojskowej. Jedynie na WAP istniała Katedra Historii Wojskowej i Sztuki Wojennej. Jej szefem po odejściu Herbsta został uczeń Stefana Kieniewicza – płk Leonard Ratajczyk (1968–1973, 1974–1978) oraz przez rok płk Edward Krawczyk (1973–1974). Likwidacja WAP w 1990 r. spowodowała zamknięcie tej jednostki, w której zresztą nie pracowali już uczniowie Herbsta. Z kolei osoby pracujące w WIH również podzieliły los tej instytucji. Te instytucjonalne zmiany spowodowały

¹²⁹ T.P. Rutkowski, *Kazimierz Rosen-Zawadzki – żołnierz, renegat, więzień, historyk* [w:] *idem, Historiografia i historycy w PRL*, Warszawa 2019, s. 423–426.

¹³⁰ W. Majewski, *Historia wojskowa...*, s. 696–698.

¹³¹ J. Maroń, *Znani, nieznani i zapoznani historycy wojskowości z kręgu Władysława Konopczyńskiego i Stanisława Herbsta*, Wrocław 2018, s. 71; T. Rawski, *Seminarium Stanisława Herbsta skansenem wymiany wolnej myśli* [w:] *Stanisław Herbst – historyk i regionalista...*, s. 123–126.

zachwianie rozwoju i dynamizmu szkoły Herbsta. Trzeba jednak uznać, że pomimo pewnych ograniczeń uczestnicy seminariów Herbsta wypracowali w wielu obszarach swoich badań ambitny – jak na ówczesne warunki program badawczy. W wielu obszarach udało się im go też zrealizować. Szkoła Herbsta była niewątpliwie prężnym i w dużej mierze profesjonalnym środowiskiem historycznym. Stanowi ona część warszawskiego środowiska historyków dziejów militarnych.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie

Archiwum Wojskowe w Nowym Dworze Mazowieckim

Akta Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego z lat 1951–1990

Kolekcja Teczek Akt Personalnych Archiwum Wojskowego w Nowym Dworze Mazowieckim

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Kolekcja Teczek Akt Personalnych

Wojskowy Instytut Historyczny

Opracowania

70 żywotów. Portrety, sylwetki, wywiady i wspomnienia o ludziach, których życie było godne i owocne, wyb. i red. A. Paluchowski, Kraków 1977.

Baran A. F., *Profesor Strzembosz – historyk Armii Krajowej, harcerz i wychowawca*, Warszawa 2009.

Barański M., *Spierski Zdzisław [w:] Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.

Barszcz A., Krzos K., Ratajczyk L., *Dorobek seminariów magisterskich Wydziału Historyczno-Politycznego WAP (1958–1967)*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1968, nr 19.

Bauer K., *Powstanie Kościuszkowskie w ocenie profesora Stanisława Herbsta*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984.

Bibliografia prac Profesora Janusza Wojtasika [w:] Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane profesorowi Januszowi Wojtasikowi [ur. 1933] w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. P. Matusak, M. Plewczyński, M. Wagner, Siedlce 2004.

Bibliografia publikacji Eugeniusza Kozłowskiego 1953–1995, Warszawa 1995.

Bibliografia wybranych prac gen. dyw. dr. Franciszka Skibińskiego, oprac. T. Sitkiewicz, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, nr 2 (136).

Chudoba T., *Profesor Herbst jako opiekun prac naukowych [w:] Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009.

Czerniecka-Haberko A., *Unie polsko-litewskie w historiografii polskiej*, Toruń 2013.

Dutkiewicz J., *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958.

- Dyskusja wokół książki „Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna...” [z udziałem:] Ewy Domańskiej, Macieja Górnego, Marka Kornata, Krzysztofa Kosińskiego, Wojciecha Piaska, Patryka Pleskota, Zbigniewa Romka, Tadeusza Pawła Rutkowskiego, Andrzeja Wierzbickiego, Piotra Wróbla, „Kwartalnik Historyczny” 2009, nr 1.
- Francić M., „Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy?, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1985.
- Grabski A. F., *Pojęcie szkoły w historii historiografii* [w:] *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych*, red. M. Zgórzak, Warszawa 1993.
- Grabski A. F., *Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki* [w:] *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975.
- Groniowski K., *Seminarium Stefana Kieniewicza*, „Przegląd Historyczny” 2000, nr 3.
- Herbst S., *Jak zostałem historykiem* [w:] S. Herbst, *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia. Wybór pism*, Warszawa 1978, t. 2.
- Herbst S., *Jak zostałem historykiem*, „Dzieje Najnowsze” 1973, nr 3.
- Herbst S., *Wojna inflancka 1600–1602*, Warszawa 1938 (wyd. 2, Warszawa 2006).
- Idkowiak F., *Franciszek Skibiński. Żołnierz – teoretyk i historyk wojskowy*, Poznań 2002.
- Jasiński Ł., *Sprawiedliwość i polityka. Działalność Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich/Hitlerowskich w Polsce 1945–1989*, Gdańsk – Warszawa 2018.
- Juszkiewicz R., *Wspomnienia o seminarium Stanisława Herbsta* [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, Warszawa 2005.
- Kazimierz Sobczak – *dorobek naukowy 1954–1987*, oprac. M. Harz, Warszawa 1988.
- Kieniewicz S., *Ostatni polski polihistor*, „Tygodnik Powszechny” 1973, nr 29.
- Kita J., *Szczygielski Wacław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 47, Warszawa–Kraków 2011.
- Kita J., Stobiecki R., *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000.
- Klimecki M. [rec.], K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego* Warszawa 1980, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1983.
- Komorowski K., *Płk prof. dr Eugeniusz Kozłowski (1925–1995)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1995, nr 3/4 (153/154).
- Komorowski K., *Prof. dr hab. Tadeusz Marian Nowak, 1917–2010*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 2 (231).
- Kosk H. P., *Generalicja polska*, t. 1, Pruszków 2001.
- Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 1: A–H, Toruń 2010.
- Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wkład w kulturę polską w latach 1968–1993*, red. M. Rusecki, Lublin 1994.
- Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006.
- Łoś R., *O działalności okupacyjnej Profesora Stanisława Herbsta* [w:] *Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009.
- Majewski W., *Historia wojskowa w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego*, „Przegląd Historyczny” 1980, nr 4.
- Majewski W., *Stanisław Herbst – badacz dziejów wojskowych*, „Studia z Historii Historiografii Wojskowej” 1989, t. 2.

- Majewski W., *Stanisław Herbst – historyk sztuki wojennej, która też jest sztuką* [w:] S. Herbst, *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia. Wybór pism*, Warszawa 1978, t. 2.
- Majewski W., *Stanisław Herbst (1907–1973) – historyk wojskowy*, „Przegląd Historyczny” 2007, nr 4.
- Majewski W., *Stanisław Herbst (1907–1973)*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1981, nr 107.
- Majewski W., Wyczański A., *Zdzisław Spieralski (9.5.1927–26.2.1983)*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 4.
- Maroń J., *Następcy Wolińskiego i Herbsta, czyli outsiderzy polskiej historiografii wczesnonowożytnej (XVI–XVII w.)* [w:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku. Studia i materiały*, red. K. Maksymiuk, D. Wereda, R. Roguski, Siedlce 2016.
- Maroń J., *Pogmatwana genealogia. O warszawskiej szkole historyczno-wojskowej słów kilka*, „Rocznik Biblioteki Uniwersyteckiej” 2013.
- Maroń J., *Znani, nieznani i zapoznani historycy wojskowości z kręgu Władysława Konopczyńskiego i Stanisława Herbsta*, Wrocław 2018.
- Matusak P., *Profesor Janusz Wojtasik jako historyk nowożytnik* [w:] *Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane profesorowi Januszowi Wojtasikowi [ur. 1933] w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Matusak, M. Plewczyński, M. Wagner, Siedlce 2004.
- Matwiejczyk W., *Profesor Jan Ziółek: praca, spokój i pogoda ducha*, „Teki Komisji Historycznej” 2010.
- Mikuła M. [rec.], K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego* Warszawa 1980, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1982, nr 110.
- Mikuła W.S., *Katedra Historii Wojen i Historii Wojskowości Wojskowej Akademii Politycznej w latach 1957–1990. Przyczynki do dziejów szkolnictwa wojskowego* w PRL, Warszawa 2015.
- Nagielski M., *Stanisław Herbst jako dydaktyk i wychowawca wielu pokoleń historyków wojskowości* [w:] *Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009.
- Narrata de fontibus hausta: studia nad problematyką kościelną, polityczną i archiwalną ofiarowane Janowi Skarbkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, Lublin 2010.
- Nauczyciel i wychowawca. O uczniach Stanisława Kościalkowskiego* [w:] *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Ney-Krwawicz M., *Krawczyk Edward* [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.
- Nowak T.M., *Kartografia – moja miłość. Fragment pamiętnika*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2010, z. 1/2.
- Nowak T.M., *Moja droga do pracy naukowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 2 (217).
- Nowak T.M., *Moje kontakty ze szwedzką nauką wojskowo-historyczną w latach 1954–1979: fragment pamiętnika*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2008.
- Ojczyzna i Wolność. Prace ofiarowane Profesorowi Janowi Ziółkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, E. Ziółek, Lublin 2000.

- Olszewski H., *Rozważania o szkołach historiograficznych*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1984.
- Oskar Halecki i jego uczniowie. *Wzajemne relacje po latach [w:] Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. 3, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2014.
- Pawelec T., *Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne) [w:] Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2005.
- Pawłowski A., *Wspomnienie o śp. profesorze Janie Ziółku [1931–2009]*, „Ibidem” 2010.
- Pielesiak I., *Profesor Stanisław Herbst jako szef Katedry Historii Wojskowej w latach 1957–1968*, Warszawa 1987.
- Piłatowicz J., *Profesor Tadeusz Marian Nowak (1917–2010) – historyk techniki wojskowej i redaktor „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2012, nr 2.
- Piskurewicz E., Tyszkowa M., *Robert Bielecki (24 IV 1939 – 6 IX 1998)*, „Archeion” 2000, nr 101.
- Pleskot P., *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*, Warszawa 2010.
- Prof. dr hab. Jan Ziółtek. *Wiceprezes Towarzystwa Naukowego KUL*, „Summarium Societatis Scientiarum Catholicae Universitatis Lublinensis Ioannis Pauli II” 2009.
- Ratajczyk L., *Podróż Wojskowo-historyczna szlakiem wiosennej ofensywy wojsk polskich w powstaniu listopadowym (31 III – 10 IV 1831)*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej” 1959, nr 3.
- Ratajczyk L., *Sprawozdanie z podróży historycznej „szlakiem Kościuszki”*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1968, nr 18.
- Ratajczyk L., *Sprawozdanie z podróży wojskowo-historycznej na tereny operacji i bitwy rasyńskiej*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1969, nr 20.
- Rawski T., *Seminarium Stanisława Herbsta skansenem wymiany wolnej myśli [w:] Stanisław Herbst – historyk i regionalista 12 lipca 1907 – 24 czerwca 1973*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1996.
- Rawski T., *Stanisław Herbst. Powstanie kościuszkowskie [w:] Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009.
- Rawski T., *Wiesław Maria Majewski*, „Rocznik Przemyski” 2008, nr 1.
- Remond R., *Czym jest francuska szkoła historyczna?*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1986.
- Rutkowski H., *Geografia historyczna w pracach Stanisława Herbsta [w:] Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej*, red. A. Galos, J. Janczak, Wrocław 1976.
- Rutkowski H., *O niektórych zainteresowaniach naukowych Stanisława Herbsta [w:] Stanisław Herbst – historyk regionalista. 12 lipca 1907 – 24 czerwca 1973*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1996.
- Rutkowski T.P., *Kazimierz Rosen-Zawadzki – żołnierz, renegat, więzień, historyk [w:] T. Rutkowski, Historiografia i historycy w PRL*, Warszawa 2019.
- Rutkowski T., *Cierpienia młodego marksisty na Uniwersytecie Jagiellońskim (1950). Tadeusza Mariana Nowaka listy do władz Polski Ludowej*, „Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej” 2017.

- Rutkowski T., *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007.
- Sarek S., *Dr Jan Leon Skarbek*, „Summarium Societatis Scientiarum Catholicae Universitatis Lublinensis Ioannis Pauli II” 2014.
- Serczyk J., *Wokół pojęcia szkoły historycznej*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1983.
- Siewierski T., *Marian Małowist i krąg jego uczniów*, Warszawa 2016.
- Sikorski J., *Z życia i działalności profesora Tadeusza Mariana Nowaka – w 65 rocznicę urodzin*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1982.
- Sobieraj M., *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, Lublin 2015.
- Sorochtej L., *Wykaz rozpraw doktorskich i habilitacyjnych pracowników naukowych Wydziału Historycznego WAP za okres XII 1958 – IX 1963*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1963, nr 9.
- Sorochtej L., *Z życia naukowego Katedry Historii WAP*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1963, nr 8.
- Stasiewicz-Jasiukowa I., *O działalności profesora Tadeusza Mariana Nowaka w Komitecie Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2011, z. 2.
- Stefan Kieniewicz – Henryk Wereszycki. *Korespondencja z lat 1947–1990*, oprac. E. Orman, Kraków 2017.
- Stefan Kieniewicz *i jego dziedzictwo w polskiej historiografii*, red. A. Szwarc, Warszawa 2010.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana*, Warszawa 2007.
- Stobiecki R., *W poszukiwaniu szkół w historiografii dziejów najnowszych po 1989 r.* [w:] *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych w Polsce po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et. al., Lublin 2016.
- Szafran C., Zwoliński S., *Plk prof. dr hab. Kazimierz Sobczak, 1923–2004*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 1 (201).
- Szapczyński P.P., *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków 2013.
- Szlakiem walk 1 Armii Wojska Polskiego o wyzwolenie Pomorza 23 I – 19 IV 1945. Podróż wojskowo-historyczna*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1966, nr 13 (specjalny).
- Szwankowska H., Zarebska T., Juszkiewicz R., *Wspomnienia o seminarium Stanisława Herbsta* [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, Warszawa 2005.
- Śreniowska K., *Co to jest szkoła historyczna?* „Historyka. Studia Metodologiczne” 1983.
- Śreniowska K., *W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 1977.
- Tyszkiewicz J., *Pamięć o Profesorze Stanisławie Herbście* [w:] *Wojsko. Wojskowość. Miasta. Studia poświęcone prof. Stanisławowi Herbstowi w stulecie urodzin*, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2009.
- Tyszkiewicz J., *Stanisława Herbsta trwały wkład w geografję historyczną* [w:] J. Tyszkiewicz, *Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów*, Warszawa 2003.
- Urbańska Z., *Bibliografia publikacji pracowników Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego za lata 1951–1971*, Warszawa 1972.

- W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, zebrał i oprac. W. Chocianowicz, Londyn 1969 [Warszawa 2018].
- Wieczorek M., *Bibliografia prac naukowych i publicystycznych płk. doc. dr. Edwarda Krawczyka*, *Płk doc. dr Edward Krawczyk 1931–1986*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 1 (119).
- Wieczorek M., *Płk doc. dr Edward Krawczyk 1931–1986*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 1 (119).
- Wierzbicka M., *Herbst Stanisław [w:] Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.
- Wilczur J., *Ojczyzna nie udziela urlopów. Nie przeminie z wiatrem*, Warszawa 1997.
- Wilczur J., *Ściągałem Iwana „Groźnego” Demaniuka*, Warszawa 2009.
- Wituch T., Stolarczyk B., *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010.
- Wojtasik J., *O profesorze jako Mistrzu i Nauczycielu [w:] Stanisław Herbst – historyk i regionalista 12 lipca 1907 – 24 czerwca 1973*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1996.
- Wrzosek M., *Prof. dr hab. Andrzej Rzepniewski (1929–1998)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2000, nr 1 (182).
- Wspomnienia o pracownikach Działu Zbiorów Specjalnych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994/1995.
- Wywiad z doc. Bolesławem Woszczyńskim*, rozm. przepr. A. Rosa, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2011, nr 2.
- Zahorski A., *Stanisław Herbst (12 VII 1907–24 VI 1973)*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, nr 4.
- Zahorski A., *Stanisław Herbst (1907–1973) [w:] Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986.
- Zahorski A., *Życie i twórczość Stanisława Herbsta [w:] S. Herbst, Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia. Wybór pism*, t. 1, Warszawa 1978.
- Zahorski A., Rostocki W., *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831*, t. 1–2, Lublin 2011–2013.
- Złota księga nauki polskiej. Naukowcy zjednoczonej Europy*, Gliwice 2006.
- Żuraw J., *Armia kościuszkowska*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1982, nr 2 (100).

Strony internetowe

- M. Rosiak, http://biblioteka.zamosc.pl/dat/attach/24774_stanislawherbst.pdf (dostęp 1 VIII 2019).

STRESZCZENIE

Michał Kozłowski, Historycy wojskowości – uczniowie Stanisława Herbsta

Niniejszy artykuł traktuje o seminarium Stanisława Herbsta (1907–1973) w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, które należało – po II wojnie światowej – do jednego z najpopularniejszych seminariów historycznych. Stanisław Herbst prowadził ponadto seminaria magisterskie i doktorskie w Wojskowej

Akademii Politycznej, tym samym tworząc szeroką bazę dla recepcji własnych poglądów. Dużą część uczniów Herbsta stanowili historycy wojskowości.

O braku ciągłości szkoły Herbsta przesądziły sprawy strukturalne omówione w niniejszym tekście, z których najważniejszą było nieistnienie w Instytucie Historycznym UW katedry historii wojskowej.

Słowa kluczowe: Stanisław Herbst, historia historiografii, Instytut Historyczny UW, Wojskowa Akademia Polityczna, historia wojskowości

SUMMARY

Michał Kozłowski, Military Historians – Stanisław Herbst's Students

This article is devoted to Stanisław Herbst's (1907–1973) seminar at the Institute of History at the University of Warsaw, which after World War II was one of the most popular historical seminars. Stanisław Herbst also conducted master and doctoral seminars at the Military Political Academy, thus creating a broad base for the reception of his views. Military historians constituted a large part of Herbst's students.

The discontinuation of the Herbst school was determined by structural issues discussed in this text, the most important of which was the lack of a military history department at the Institute of History at the University of Warsaw.

Keywords: Stanisław Herbst, history of historiography, Institute of History at the University of Warsaw, Military Political Academy, military history

РЕЗЮМЕ

Михал Козловский, Военные историки – ученики Станислава Хербста

Эта статья посвящена семинару Станислава Хербста (1907–1973), который после Второй мировой войны считался одним из самых популярных исторических семинаров и проходил в Историческом институте Варшавского университета. Кроме того, Станислав Хербст проводил магистерские и аспирантские семинары в Военно-политической академии, создавая тем самым широкую базу для воспитания своих собственных взглядов. Военные историки составляли большую часть учеников Хербста.

Отсутствие преемственности школы Хербста было обусловлено структурными вопросами, отмеченными в данной статье, наиболее важным из которых было отсутствие кафедры военной истории в Историческом институте Варшавского университета.

Ключевые слова: Станислав Хербст, история историографии, Исторический институт Варшавского университета, Военно-политическая академия